

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJESİ

DİNİ GELİŞİM TEORİLERİ BAĞLAMINDA ERGENLİK DÖNEMİ
DİN VE AHLAK EĞİTİMİ

Neslihan PARLAR

Danışman

Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK

Denizli - 2023

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJE ONAY FORMU

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Manevi Destek ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Neslihan PARLAR** tarafından hazırlanan “**Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Ergenlik Dönemi Din ve Ahlak Eğitimi**” başlıklı Tezsiz Yüksek Lisans Projesi danışmanlığında hazırlanmış olup tarihinde son kontrolü yapılarak kapsamı ve niteliği açısından Tezsiz Yüksek Lisans Projesi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK

Danışman

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

ETİK BEYANNAMESİ

Bu projenin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Neslihan PARLAR

ÖZET

İnsan hayatının en önemli dönemeçlerinden biri, belki de en mühim olanı, ergenlik dönemidir. Bu aşama, duygusal dalgalanmaların ve zihinsel yankıların en yoğun olduğu, bireylerin köklü değişimlerine sahne olan ve bireyin kimlik oluşumunun şekillendiği bir süreçtir. Kişilik dokusunun örüldüğü ergenlik döneminde manevi değerler ve dini inançlar yaşamın temel birer unsuru olarak hayat sahnesine çıkarlar. Gençler bu dönemde zihin, beden ve duygu dünyalarında büyük atılımlar gerçekleştirirler. Aynı zamanda dini ve ahlaki açılardan da önemli bir gelişim gösterirler. Bu nedenle ergenlik çağında sunulan manevi rehberlik ve ahlak eğitimi son derece önemlidir. Bilimsel esaslara dayalı, uzman eğitimci tarafından verilen din ve ahlak eğitimi, gençlerin dini konulardaki görüşlerini olgunlaştırarak ahlaki değerleri benimsemelerine yardımcı olur. İyi bir manevi eğitim görmüş gençler karmaşık ve hızla değişen dünyada daha istikrarlı ve kararlı bir duruş sergileyebilirler.

Manevi ve ahlaki eğitimin etkili metotlarını belirlemek amacıyla bireyin doğumundan ergenlik döneminin bitimine kadar olan süreci dini gelişim teorileri ve kuramları ışığında incelemek gerekmektedir. Dini gelişim teorileri ve kuramları, insanların yaşamları boyunca nasıl dini inançlar geliştirdiğini ve bunları nasıl yaşadığını açıklamayı amaçlar. Bu teorik yaklaşımlar aynı zamanda, manevi gelişimi destekleyen etkili eğitim yöntemlerini ve stratejilerini keşfetmek için bize rehberlik ederler. Ergenlik dönemi, insan yaşamının kritik bir evresini temsil eder ve bu dönemde verilen din ve ahlak eğitiminin sağlam bilimsel temellere dayandırılması ve uygun yöntemlerle sunulması büyük bir öneme sahiptir. Çalışmamız dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde dini gelişim teorileri, ikinci bölümde dini gelişim süreçleri, üçüncü bölümde ise bireylerin ergenlik dönemi dini ve ahlaki gelişimleri incelenmiştir. Son olarak, çalışmamızın dördüncü bölümünde din ve ahlak eğitim yöntemleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik Çağı, Manevi Eğitim, Dini Eğitim

ABSTRACT

One of the most important periods of human life, perhaps the most important one, is adolescence. This stage is a time when emotional fluctuations and mental reverberations are at their most intense, when individuals undergo radical changes and when the individual's identity is shaped. During adolescence, when the fabric of personality is being woven, spiritual values and religious beliefs appear on the stage of life as a fundamental element of life. In this period, young people make great breakthroughs in their mind, body and emotional world. At the same time, they also show a significant development in religious and moral terms. For this reason, spiritual guidance and moral education during adolescence is extremely important. Religious and moral education based on scientific principles and provided by expert educators helps young people to mature their views on religious issues and adopt moral values. Young people with a good religious and moral education can take a more stable and decisive stance in a complex and rapidly changing world.

In order to determine effective methods of religious and moral education, it is necessary to examine the process from the birth of the individual to the end of adolescence in the light of religious development theories and concepts. Concepts and theories of religious development aim to explain how people develop and live religious beliefs throughout their lives. These theoretical approaches also guide us to discover effective educational methods and strategies that support moral development. Adolescence represents a critical stage of human life and it is of great importance that religious and moral education during this period is based on sound scientific foundations and presented through appropriate methods. Our study consists of four parts. In the first part, the theories of religious development, in the second part, the processes of religious development, and in the third part, the religious and moral development of individuals during adolescence are analyzed. Finally, in the fourth part of our study, religious and moral education methods are discussed.

Keywords: Adolescence, Moral Education, Religious Development

İÇİNDEKİLER

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJE ONAY FORMU.....	ii
ETİK BEYANNAMESİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM DİNİ GELİŞİM TEORİLERİ	4
1.1. Genetik Teoriler	4
1.2. Evre Teorileri	5
1.3. Ahlak Gelişimi Teorileri	5
1.4. Psikanalitik Teoriler	8
1.5. Kirkpatrick Bağlanma Teorisi.....	9
1.6. Bütünsel Yaklaşımlar.....	11
İKİNCİ BÖLÜM DİNİ GELİŞİM SÜREÇLERİ.....	14
2.1. Çocukluk Çağı (0-11 yaş)	14
2.1.1. Okul Öncesi Evre (0-6 yaş).....	14
2.1.1.1. Taklitçilik.....	15
2.1.1.2. Animizm	16
2.1.1.3. Antropomorfizm ve Müşahhas Düşünce	16
2.1.1.4. Egoantrizm	17
2.1.1.5. İnatçılık ve Olumsuzluk.....	17
2.2. Okul Çağı (7-11 yaş).....	18
2.3. Ergenlik Çağı (12-21 yaş)	19
2.3.1. Ergenlik Öncesi Dönem (12-14 yaş).....	19
2.3.2. Ergenlik Dönemi (15-21 yaş)	21
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ERGENLİK DÖNEMİ DİNİ VE AHLAKİ GELİŞİM	22
3.1. Dini Bilinç ve Soyut Tanrı Kavramı.....	22

3.2. Dini Kuşkulular ve İçsel Sıkıntı Aşaması.....	23
3.3. Suçluluk, Tövbe ve Hakkaniyet Algısı	24
3.4. Tövbe ve Dini Konularda Durulma.....	25
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM DİN VE AHLAK EĞİTİM YÖNTEMLERİ	29
4.1. Anlatım Metodu	29
4.2. Sorularla İletişim Yaklaşımı	29
4.3. Problem Çözme Metodolojisi	30
4.4. Örnek Olma - Model Sunma Metodu	30
4.5. Tartışma Yaklaşımı.....	31
4.6. Gösteri Metodu.....	31
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	33
KAYNAKÇA.....	35

GİRİŞ

İnsan yaşamının zamanla şekillenen dönemsel evrelerinin içinde, düşünsel derinliklerin kazanıldığı ve benlik arayışının doruklara tırmandığı en önemli aşama, şüphesiz ki ergenlik çağıdır. Bu evre duyguların, düşüncelerin ve davranışların biçimlendiği, hayatın anlamının keşfedildiği bir zaman dilimidir. Ergenlik yılları, bireyin kimliğini bulduğu ve kendini ifade etmeye başladığı bir yolculuktur. Ancak bu yolculuk, sadece içsel değişimlerle sınırlı değildir; aynı zamanda dini inançlar ve ahlaki değerler de genç bireyin yaşamını şekillendirir, anlam katar. Bu dönemde manevi eğitim, gençlere yaşamın amacını anlamaları, etik değerleri kavramaları ve toplumsal sorumluluklarını fark etmeleri konusunda rehberlik eder.

Ergenlik evresi, bireyin varlıkla kurduğu karmaşık ilişkinin en belirgin bir şekilde ortaya çıktığı, zihinsel ve duygusal alanlarda yoğun bir gelişim gösterdiği kritik bir dönemdir. Bu aşamada gençler, sadece bireysel büyüme ve olgunlaşma ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda dini ve ahlaki açılardan da önemli bir gelişim süreci içindedirler. Ergenlik dönemi soyut düşüncenin gelişiminde belirgin bir rol oynar ve gençler soyut kavramları daha kapsamlı bir şekilde idrak edebilme yetisine ulaşırlar. Bu dönemde Allah inancı daha derinlemesine anlaşılır hale gelir, ibadetlerin vazgeçilmezliği ve dini hükümlerin yorumlanması konusunda da yetenek kazanılır. Kazanılan bu yetenek, gençlerin dini yaşantılarını daha bilinçli bir şekilde sürdürmelerine katkı sağlar. Zihinsel olarak olgunlaşmış gençlere etkili bir din ve ahlak eğitimi sunmak, onların dini kimlik gelişimlerine olumlu bir katkı sağlar. Bu eğitim, gençlerin dini değerleri kavramalarına, içselleştirmelerine ve günlük hayatlarına yansıtılmalarına da yardımcı olur. Ergenlik dönemi, genç bireylerin özdeşlik arayışının ve iç bunalımlarının en yoğun yaşandığı evredir. Bu kritik süreç, gençlerin önceden öğretilmiş inançları sorgulama ve yetişkinleri eleştirme yoluyla kendi kimliklerini şekillendirmeye yönelik bir çaba içine girdikleri bir dönemi ifade eder.

Yapılan araştırmalar, nitelikli ve uzman kişilerin rehberliğinde edinilen din eğitiminin, ergenlerin maneviyat konusundaki tutumlarında olumlu yönde bir değişim gösterme eğilimine işaret etmektedir. Ergenlik evresi, bireyin kimlik gelişiminin önemli aşamalarından biridir ve bu safhada gençler, kendi benliklerini tanımlama ve toplum içindeki yerlerini keşfetme sürecinde yoğun içsel sorgulamalarla karşı karşıya kalırlar. Bu dönem, önceden kabul edilen inançların yeniden gözden geçirilmesi, özgün düşüncelerin ve değerlerin şekillendirilmesi konusunda önemli bir meydan okumayı içerir. Eğitim bakış açısıyla ele alındığında ise, sağlam bir din ve ahlak eğitimi almış gençlerin, kimlik arayışı

ve içsel bunalımlarla daha sağlıklı bir şekilde başa çıkabildikleri görülmektedir. Nitelikli bir eğitimle donatılmış gençler, buldukları çalkantılı dünya içinde daha net bir tavır sergileyebilirler. Ehil kişiler rehberliğinde edinilen din eğitimi ile gençlerin ergenlik döneminde din ve ahlak konusunda daha olumlu bir yöne doğru ilerlediği görülmüştür. Bu da gösteriyor ki, doğru ve sağlam bir eğitim, gençlerin kimlik arayışı ve inanç gelişimlerine olumlu katkılar sağlayabilmektedir.¹

Ergenlik döneminde etkili din ve ahlak eğitimi model ve metotlarının belirlenmesinde, bireyin doğuşundan ergenlik evresinin sonuna kadar olan gelişim sürecinin dini gelişim teorileri ve kuramları ışığında incelenmesi büyük önem taşır. İnsanın doğuştan dini bir karaktere sahip olup olmadığı hala bilimsel bir tartışma konusudur. Kimi görüş sahipleri, insanın içsel bir eğilimle doğuştan inanmaya meyilli olduğunu öne sürerken, diğerleri bu yatkınlığın çevresel etkileşimlerin bir sonucu olduğunu iddia eder. İnanma eğiliminin bireyin dünyaya gelişiyle birlikte doğasında var olup olmadığı, felsefi ve psikolojik bakış açılarına göre farklılık arz eder. Bazı filozoflar, insanın metafiziksel arayışlarından kaynaklanan bir çekimle inançsal düşüncelere yöneldiğini öne sürmektedirler. İnsanlık tarihine bakıldığında, neredeyse her dönemde insanların bir şekilde din ve inançla ilgilendikleri görülür. Bu ilgi, insanlığın varoluşsal sorulara yönelik merakı ve yaşamı anlama arayışlarıyla bağlantılıdır. Dini kaynaklara göre, insanlar doğuştan itibaren inanma yeteneğine sahiptirler ancak bu yetenek, çevresel etmenler ve kültürel faktörlerle şekillenir. Son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalar, çevresel etmenlerin dini gelişimi etkileyen, şekillendiren bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Nitelikli bir rehberlik ve yol gösterme, insanların iç dünyalarındaki inanç köklerini daha da derinlemesine sorgulamalarını ve bu yolculukta bilinçli adımlar atmalarını mümkün kılar.

Dini inançlar ve pratikler, modern dünyada birçok bireyin hayatlarında belirgin bir köşe taşı olarak varlığını sürdürmektedir. Bireylerin içsel dini yolculukları ve kök inançları, çok çeşitli faktörlerin etkileşimiyle yoğrulur; bu etkileşimler, dini gelişim kuramları ve teorileri ile bir anlam kazanır.

Dini gelişim kuramları ve teorileri, insanların içsel dünyalarındaki dini inançların ve deneyimlerin nasıl geliştiğini açıklayan psikolojik yaklaşımları temsil eder. Bu kuram ve teoriler, insanın ruhsal evrimini ve dini duyguların nasıl şekillendiğini anlamaya çalışır; aynı

¹ Ay Mehmet Emin, Gücen Merve, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları", *3. Uluslararası Din Eğitimi Kongresi Özet Bildiri Kitapçığı* (Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, (Haziran 2022), 298.

zamanda manevi inançların, insanların düşünce yapıları, duygusal deneyimleri ve davranış kalıpları üzerindeki etkilerini de ele alır. James Fowler'ın ileri sürdüğü "İnanç Gelişimi" teorisi, dini evrimin aşamalarını tanımlayan en önemli teorilerden biridir.² Fowler'a göre, bireyler dini inançlarını bir dizi evrensel aşama boyunca geliştirirler. İlk aşama, fertlerin henüz çocukluk çağlarında, aileleri ve çevrelerinden dini inançları alarak kabullenmeye başladıkları dönemdir. Sonrasında, insanların şüphe duyma, inançları sorgulama ve çeşitli bakış açılarını değerlendirme evreleri gelir.³

Daniel Wulff'un "Dini Kimlik Gelişimi Teorisi" ise kişinin kimlik oluşumunda, dini inancın belirgin bir etkisinin olduğunu vurgulayan bilimsel bir yaklaşımdır. Bu teori, dini inancın bireyin kişisel ve sosyal kimliğini şekillendiren bir faktör olduğunu analiz eder ve bu bağlamda dini inancın değerleri, normları ve yaşam tarzını nasıl etkilediğini açıklamayı amaçlar. Bu teoriye göre, bireyler dini kimliklerini inşa etmek amacıyla dini deneyimler yaşarlar ve bu deneyimlerin ardından dini inançlarını ve uygulamalarını daha derinlemesine benimserler. Bu süreç, kişinin dini inançlarının kök salmasına ve kimlik gelişiminde önemli bir unsur olarak belirginleşmesine katkıda bulunur.⁴

Dini gelişim kuram ve teorileri, bireylerin içsel dini yolculuklarını ve deneyimlerini anlamamızı sağladığı gibi, aynı zamanda bireylerin manevi büyüme süreçlerine katkıda bulunabilecek stratejileri ve yöntemleri belirlememize de yardımcı olurlar. Dini gelişim kuram ve teorileri rehberliğinde, eğitimciler ve danışmanlar, fertlerin manevi inançlarını ve uygulamalarını desteklemek üzere etkili eğitim yöntemleri oluşturabilirler.

² Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, (2007), 222.

³ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 2007, 73.

⁴ Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 74.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ GELİŞİM TEORİLERİ

Bireylerin manevi inançlarını, kavrayışlarını ve pratiklerini zaman içinde nasıl değiştirdiklerini “Dini Gelişim Seyri” açıklar. İnsanlık tarihi boyunca dini gelişim süreçleri pek çok bilim insanı tarafından titizlikle incelenmiş ve araştırılmış, bu bağlamda farklı teoriler ve modeller önerilmiştir. Öne çıkan dini gelişim teorileri şunlardır:

1.1. Genetik Teoriler

Dindarlaşıma olgusunu kalıtsallıkla izah etmeye çalışan “Genetik Teoriler” dünya genelinde dinin evrensel bir biçimde mevcudiyetinden yola çıkarak bireylerde dini eğilimi besleyen genetik faktörlerin var olabileceğini öne sürer. Bu bakış açısını benimseyen araştırmacılar bireyin doğuştan taşıdığı dini meyil ve içsel dindarlık kabiliyetleriyle dünyaya geldiğini öne sürerler. Bu konuda, Hz. Muhammed’in “*Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hristiyan veya Mecusi yapar.*”⁵ ifadesi insanın dinsel bağlanmaya yatkınlıkla dünyaya geldiği yönünde değerlendirilebilir. 1970’lerde Hardy, bireyin zihinsel derinliklerinde yer alan inanma yeteneğinin” doğuştan mı ” geldiği sorusu ile ilgili biyolojik incelemelere ve tartışmalara kapı aralamıştır.⁶ Daha sonraki dönemlerde de inancın, biyolojik kökenleri hakkında keskin tartışmalar gündemde kalmıştır. Ayrıca biyoloji araştırmalarında ‘Tanrı Geni’ olarak isimlendirilen bir genin din ve maneviyatla ilişkilendirilmesi konusunda tartışmalar yürütülmüştür. Amerikalı genetikçi ve yazar Dean Hamer, insanın din ve maneviyata yönelimini birden fazla genin belirlediğini ve bu eğilimin genetik temellere dayandığını dile getirir.⁷ David Elkind, dinin zihinsel olgunlaşma süreci içerisinde beliren bilişsel ihtiyaç yeteneklerine denk geldiğini ifade ederek, dinin genetik temelini vurgulamıştır.⁸ Dini inançların genetik kökenlerini anlamaya yönelik yapılan araştırmalar, genetik epidemiyoloji, etik ve genetik varyasyonları inceleyen genetik çalışmalarla sıkı bir ilişki içerir. Bu araştırmalar, dini inançların oluşumunda genetik yapıların da etkisi olabileceğine işaret eden bulgular ortaya koymuşlardır.

Genetik teori esas olarak bireyde içsel dindarlık kabiliyetinin doğuştan olup olmadığını ve bu kabiliyetin zaman içinde kendi kendine mi, yoksa eğitimle mi gelişme gösterdiğini tartışır. Psikologlar arasında, dini gelişimin genetik faktörler tarafından

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi ‘u ‘ş-şahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), 157.

⁶ Aslihan Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (Eylül 2015), 735.

⁷ Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, 735.

⁸ Atik, “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”, 728.

etkilendiği yönündeki genel kabulün varlığına rağmen, bu etkinin derecesi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Genetik yatkınlıkların, bireylerin dini inançlarını ve eğilimlerini şekillendirmedeki rolü tartışılmaktadır.⁹

1.2. Evre Teorileri

Evre teorileri, insanın çocukluğunun ilk adımlarından başlayarak gençliğin son evresine kadar birbiri ardınca şekillenen duygusal, bilişsel, ahlaki ve manevi gelişim yolculuğunu anlatır. Piaget'in "Bilişsel Gelişim Kuramı"¹⁰, Baldwin'in, hayranlık ve gizem yoluyla genç bireylerde meydana gelen Tanrı algısındaki evrilmeleri inceleyen "Gizem Teorisi"¹¹, Harms'ın Tanrı anlayışının somut yönleri üzerine inşa ettiği "Dini Düşünce Gelişimi Kuramı"¹², gençlerde düşünsel gelişim ile birlikte giderek artan entelektüel gereksinimlerin dini inanç ile karşılanmasını esas alan Elkind'in "Arayış Teorisi"¹³ ve Goldman'ın, bilişsel gelişimi kuramını dini düşünce alanına uyarladığı "Dini Düşünce Gelişimi Teorisi"¹⁴, bireylerin kognitif yapı gelişim süreçlerini inceleyen evre teorileridir. Doğumla başlayıp devam eden dini gelişim süreci boyunca her birey dini bir arayış içerisindedir. Elkind'in "Arayış Teorisi" kapsamında gelişim sürecindeki farklı arayış dönemleri şöyledir. Korunma arayışı (0-2 yaş), temsil arayışı (2-7 yaş), ilişki arayışı (7-12 yaş) ve idrak arayışı (12 ve üzeri yaş).¹⁵

1.3. Ahlak Gelişimi Teorileri

Ahlaki gelişim, fertlerin etrafındaki dünyayla uyum sağlama ve kendi prensiplerini, değerlerini inşa etmek gayretiyle, toplumun saygı duyduğu kıymetlere yönelerek ilerlediği bir yolculuktur. Bu yolculuk, insanın doğuştan sahip olduğu fitratların etkisiyle toplumun ahlaki değerlerini inançlarla, karakterlerle, adetlerle, gelenek ve göreneklerle birleştirerek oluşturduğu bir süreçtir. Bireyler, toplumsal ahlaki etik kuralları bilmelerine rağmen bu prensiplere uymakta zorluk yaşayabilirler. Bu nedenle, ilk çocukluk yaşlarından itibaren bireylere nitelikli din ve ahlak eğitimi verilerek, gençlerin ahlaki kurallar doğrultusunda olumlu bir tutum geliştirmeleri ve bu etik prensipleri yaşamlarında uygulamaları teşvik edilmelidir. Farklı toplumlar arasında benzersiz etik normlar gözlemlenir ve kişiler çocukluk çağlarından itibaren büyüdüğü toplumun etik değerlerine uygun davranışları öğrenir. Bu

⁹ Aslihan - Atik, "Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015), 734.

¹⁰ Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 224.

¹¹ Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 35.

¹² Karaca, *Dini gelişim teorileri*, 40.

¹³ Karaca, *Dini gelişim teorileri*, 44.

¹⁴ Karaca, *Dini gelişim teorileri*, 50.

¹⁵ Karaca, *Dini gelişim teorileri*, 224.

süreç sosyal öğrenme, kültürel etkileşim ve iletişim yoluyla gerçekleşir. İnsanlar çevrelerinden aldıkları ipuçları ve deneyimler sayesinde, toplumunun kabul ettiği etik standartlara göre hareket etmeyi öğrenirler. Ahlaki gelişim insanların yaşa bağlı gelişim safhalarına göre değişiklik göstermektedir. Gelişim sürecinin en önemlilerinden biri olan ergenlik safhasında din ve ahlak gelişimi oldukça büyük bir ehemmiyet arz eder. Din ve ahlak mefhumu birbirinden farklı olmakla beraber genellikle birlikte anılır. Ahlak ile din, ayırt edilmez biçimde iç içe geçmiş kavramlardır, her ikisi de insan ilişkilerini ve yaşamı tanzim eder. Piaget ve Kohlberg, gelişim psikolojisine değerli katkılarda bulunmuş ve ahlaki evrimi bilişsel gelişim perspektifiyle ele almışlardır. Piaget, gözlem yoluyla genç bireylerin bilişsel evrimini kuramsallaştırmış ve onların ahlaki değerlendirmesini anlamaya çabalamıştır. Piaget'e göre, çocukların zihinsel ve kişisel evrimi yetişkinlerinkinden farklı bir yolda ilerlerken, ahlaki evrim de aynı şekilde özgün bir karakter taşır. Kohlberg, Piaget'in ahlaki evrim teorisini derinleştirerek kayda değer bir ahlaki gelişim kuramı geliştirmiştir ve günümüzde ahlaki evrim konusunda en dikkat çekici kuramlardan birini sunmuştur. Piaget ve Kohlberg'in perspektifine göre, ahlak kişinin etik değerlendirme ve düşünce süreçlerini içeren bir kavramı temsil eder.¹⁶ Piaget, ahlaki evrimi açıklarken "Bağımlılık Evresi" ve "Özerklik Evresi" olmak üzere iki aşamalı bir yaklaşımı önermiştir. Özellikle genç bireylerde "sonuç merkezli" anlayıştan "niyet merkezli" anlayışa doğru ahlaki evrimsel değişim sürecinin kıymetini vurgulamıştır. Piaget'e göre, bu evrimsel değişim süreci özellikle ergenlik döneminin başlangıcında daha da belirginleşmektedir. Piaget'in ahlaki gelişim konusundaki ilk kuramı, genç bireylerin ahlaki düşünce ve hareketlerinde önemli bir evrim geçirdiğini ifade etmektedir. İlk evrede, gençler dış kaynaklı otoritelerin tayin ettiği kaidelere bağlıdır ve ahlaki etik kıymetleri başkalarının belirlediği neticelere göre değerlendirirler. Otonomi dönemi diyebileceğimiz özerklik evresinde ise, gençler ahlaki değerlendirmelerini içsel niyetlerine ve vicdani düşüncelerine dayanarak yaparlar. Diğerlerinin ne düşündüğü yerine kendi vicdani ve içsel değerlerine göre hareket ederler. Piaget' in bu teorisi ahlaki gelişim bağlamında gençlerin düşünsel süreçlerinin mühim bir rol oynadığını belirterek, ahlaki gelişim sürecinde bireysel değerlendirme ve içselleştirme faktörlerinin ehemmiyetine vurgu yapmaktadır. Piaget, ahlaki gelişimi bilişsel evrimle birlikte incelemiş ve duygu ile düşüncenin birbirine bağlı olarak geliştiğini öne sürmüştür. Piaget'e göre ahlaki gelişimin iki temel niteliği olan karşılıklılık ve özerklik birbirini tamamlar. Çünkü ahlak insan ilişkileri içinde evrilen bir kavramdır ve özerklik ahlaki

¹⁶ Zekeriya Çam - Duygu Çavdar, "Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar", *Kuram ve uygulamada eğitim bilimleri*, (Ekim 2011), 1212.

gelişimin temel unsurlarından birini oluşturur. Özerklik, bireyin kendi benliğini keşfetmesini zorunlu kılar ve bu keşfin ise toplumla iletişim kurularak elde edildiğini anlatır.¹⁷ Piaget'in araştırmaları, erken çocukluk yıllarında bireylerin ahlaki gerçeklik prensiplerine uygun düşünce biçimlerini sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu evrede genç bireyler, kuralların sabit olduğuna inanırlar ve kurallara uymamanın sonucunun ise ceza olacağı düşüncesini taşırlar. "Bağımlılık Evresi" olarak isimlendirilen bu dönemdeki çocuklar, ahlaki konuları çoğunlukla neticeye yönelik bir perspektifle değerlendirirler. Gelişimin ilerleyen safhalarında, gençler "Özerklik Evresi" ne doğru adım atarak niyet temelli bir ahlaki anlayışı geliştirirler. Piaget'in teorisine göre, "Özerklik Evresi" olarak adlandırılan ikinci safha, genellikle ergenliğin ilk yıllarına rastlar. Bu evrenin esas özelliği, gençlerin ahlaki kuralların insanlar tarafından belirlendiğini fark etmeleri ve kuralların değiştirilebileceğine olan inançlarıdır. Bu dönemde, gençler önceki yıllardan farklı olarak ahlaki konularda somut eylemlere odaklanmaktan ziyade olayların altındaki niyetleri önemsemeye başlarlar. Ahlaki gelişim safhaları, bireylerin düşüncel süreçlerinin ve ahlaki değerlendirmelerinin yaşlarına bağlı olarak nasıl evrildiğini anlamak için kullanılan teorik bir yapıdır. Her dönem, bireylerin ahlak anlayışında farklı noktaları öne çıkarır ve bireylerin ahlaki düşüncelerinin ilerlemesine katkı sağlar. Piaget'in ahlak gelişimi teoremi, gençlerin yapıcı rolünü, yetişkin ahlaki düşünce yapısından ayrılığını ve gencin ahlaki kavramlarının ehemmiyetini öne çıkararak büyük bir etki bırakmıştır. Piaget'in öne sürdüğü ahlaki akıl yürütmenin gençlerin özgül yaşantılarına ilişkin örnekler kullanıldığında daha erken dönemlerde geliştiği sonucuna ulaşılmıştır. Piaget'in ahlaki gelişim konusundaki verileri, başka bir teorisyen olan Kohlberg'e yön göstermiştir. Hem Piaget'nin hem de Kohlberg'in teorileri bireylerin ahlaki gelişimi bilişsel gelişimleriyle eş zamanlı olarak ele alırlar. Fakat, Kohlberg, Piaget'den ayrı olarak üç seviye ve altı aşamalı bir yaklaşımı benimsemiştir ve çalışmalarını daha ziyade ergen ve yetişkin gruplarıyla yapmıştır. Kohlberg'in ahlak gelişimi teorisine göre ilk seviye "gelenek öncesi düzey" olarak isimlendirilir ve bu seviyede yer alan safhalar itaat/bağımlılık evresi ve amaç/karşılıklık evresi şeklinde açıklanır. Bir sonraki seviye ise "geleneksel düzey" olarak anılır ve bu aşamada yer alan safhalar ise iyi çocuk evresi ve vicdan evresi olarak ifade edilir. Son seviye ise "gelenek sonrası düzey" olarak isimlendirilir ve bu aşamada bulunan safhalar ise toplumsal kurallar ve evrensel etik düşünce evresi olarak tanımlanır. Kohlberg'in kuramı, ahlaki gelişim sürecinin değişik basamaklarını ve safhalarını açıklamak için Piaget'in öncü çalışmalarına dayanmıştır. Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisi,

¹⁷ Çam - Çavdar, "Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar", 1213.

davranışçı olamayan bakış açısıyla ahlaki olgunlaşma alanında ve kişisel ahlaki aşamaların takip edilmesinde büyük katkılar sunmuştur. Piaget'e benzer bir yaklaşımla, Kohlberg de ahlaki gelişim süreci evrelerinin değişmez bir sıralama içinde ilerlediğini ve bu evrelerin atlanamayacağını belirtmiştir. Fakat kişilerin farklılıklarının evreler arasındaki geçiş sürecini etkileyebileceğini öne sürmüştür.¹⁸ Kohlberg, ahlaki evreleri kişinin düşüncel süreçlerinin yapılandırması şeklinde anlamış ve ahlaki evrelerin yapısal bir bütünlüğe sahip olduğunu ifade etmiştir. Lakin, farklı toplumlar ve kültürler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar, bu teorinin tüm toplumlara evrensel bir şekilde uygulanmasının mümkün olmadığını göstermektedir.¹⁹ Kohlberg kuramının en temel özelliği farklı zamanlarda ahlaki kararların nasıl meydana geldiğini anlamaya yönelik bir odaklanma sergilemesidir. Kohlberg'in teorisi Piaget'in bilişsel gelişim teorisiyle benzerlik taşır, her iki teori de kişilerin bilişsel kabiliyetlerinin ve tekrar eden tecrübelerinin ahlaki gelişimlerini etkilediğine inanır. Kohlberg'in kuramı ahlaki düşünce ve uygulamaların karmaşık ve evrimsel bir süreç olduğuna dikkat çeker. Zaman içinde bireyler daha rafine bir ahlaki bakış açısına erişirler ve ahlaki çelişkileri daha etkin bir biçimde çözmeyi öğrenirler. Bireylerin ahlaki seviyeleri sürekli bir gelişim sürecindedir, yaşa ve deneyimlere bağlı olarak ahlaki bakış açıları değişkenlik gösterir. Gençlerin din ve ahlak eğitiminde bu hususların sürekli olarak göz önünde tutulması gerekmektedir.

1.4. Psikanalitik Teoriler

Psikanalitik teoriler, Freud ve takipçilerinin “Psiko-Sosyal Gelişim Teorisi” temeli üzerine inşa edilmiştir. Freud, psikotik ve nevrotik hastaları üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda çocukluk ve ergenlik dönemi deneyimlerinin bireylerin kişiliklerinin şekillenmesinde büyük rol oynadığına inanır. Freud, bireyin bilinç ve bilinçaltı arasında oluşan uyumsuzlukların yanılsamalara sebebiyet verebileceğini ve bu uyumsuzlukların üstesinden gelmek adına savunma mekanizmalarının oluştuğunu öne sürmüştür. Freud'a göre din insanların bilinçaltındaki duygusal çatışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkan bir yanılsama olarak kabul edilebilir. Onun görüşüne göre dini inançlar nevrozlar gibi zihinsel rahatsızlıklarla ilişkilendirilebilir ve bu inançlar insanların içsel çatışmalarını yatıştırmak için bir tür kaçış yolu olarak kullanılabilir. Freud'un din hakkındaki görüşleri, dini inançların ve dinin kökeni konusundaki düşüncelerinin temelini oluşturmaktadır.²⁰

¹⁸ Çam - Çavdar, “Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar”, 1214.

¹⁹ Çam - Çavdar, “Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar”, 1213.

²⁰ Sevil Tuncer, *Batı'da Ve Türkiye'deki Dinî Gelişim Modellerinin Kuram Ve Yöntem Açısından Karşılaştırılması* (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2018), 35.

Freud'a göre dinin kökeni çocukluk çağından itibaren var olan çaresizlik duygusuna bağlanır. Hayatın ilk yıllarında çocuk öncelikle anne babasına karşı çaresizlik duygularını geliştirir. Bu bağlantı ilerleyen yıllarda doğüstü güçlere doğru yönlendirilerek sürdürülür. Bireyin içinde bulunan korunma ihtiyacı ve güvende olma isteği dinin temelini inşa eder. İnsanların bilinmeyen doğüstü güçlere karşı devamlı olarak sığınma ihtiyacı vardır. Bu içsel gereksinimi gidermek için yüceltilmiş figürler oluştururlar. Dinin kökenini anlamaya yönelik olarak bakıldığında, baba figürünün tarihte hem tanrı, hem de totem olarak sembolize edildiği görülmektedir. Bu temele dayanarak, Freud Tanrı'nın yüceltilmiş bir baba figürü olduğunu öne sürmüştür. Fakat, Freud'un din ile ilgili negatif değerlendirmeleri, çeşitli inanç ve düşünce sistemleri tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiş ve tartışma konusu haline gelmiştir.²¹

Carl Gustav Jung, Freud'dan farklı olarak, bireyin dini ve manevi boyutunun ihmal edilmesinin psikolojik sorunların kökeni olabileceğini öne sürmüştür. Jung'a göre, pek çok ruhsal problem; kişinin manevi inançlara bağlılığının yeterince sağlam olmamasından kaynaklanmaktadır. Freud, dinin temelini çocukluk evresi ana-baba ilişkilerine dayandırırken, Jung, insanın içinde zaten mevcut olan bilgi ve kavramlar aracılığıyla kişinin kutsal ve kolektif sembollerle kurduğu ilişki ile dini ihtiyacı açıklar. Jung'a göre, kişinin içinde doğuştan mevcut olan bilgi ve kavramlar, dini ihtiyacın kökenini oluşturur ve bu gereksinim, dini tören ve ibadetlerle doyurulabilir. Jung'un analitik psikolojiye kazandırdığı bu bakış açısı, psikoloji ve dinin nasıl iç içe girdiğini ve kişinin kendi sınırlarını aşan yönlerini nasıl ifade ettiğini kavrayabilmek için büyük bir öneme sahiptir. Netice olarak, Freud, din ve bireysel psikolojik süreçler arasındaki bağlantılara odaklanırken, Jung insanın içsel ve doğuştan gelen özüne odaklanarak dinin önemini açıklamaya çalışmıştır. Freud ve Jung'un farklı bakış açıları dini psikolojinin anlaşılmasına oldukça önemli katkılar sağlamıştır.²²

1.5. Kirkpatrick Bağlanma Teorisi

Kirkpatrick'in "Bağlanma Teorisi" çocuk ile aile arasındaki hissi ilişkinin niteliğini ve bu ilişkinin çocuğun dini yönelimini nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlayan bilimsel bir yaklaşımdır. Kirkpatrick, Bowlby'in anne-baba-çocuk bağlanması teoremini dini bağlamda ele alarak, bireylerin gelişim süreçlerinin dinle olan ilişkisini açıklamayı amaçlamıştır.

²¹ Tuncer, *Batı'da Ve Türkiye'deki Dinî Gelişim Modellerinin Kuram Ve Yöntem Açısından Karşılaştırılması*, 36.

²² Tuncer, *Batı'da Ve Türkiye'deki Dinî Gelişim Modellerinin Kuram Ve Yöntem Açısından Karşılaştırılması*, 39.

Kirkpatrick'ın bu yaklaşımıyla amacı, özellikle ergenlik ve yetişkinlik evrelerindeki dindarlığın üzerindeki etkileri açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Kirkpatrick'a göre çocuk ile anne-baba arasındaki bağlanma tarzı, gelecekte bireyin Tanrı ile olan münasebetini şekillendiren mühim bir unsur olarak ortaya çıkar. Bağlanma kuramı kişinin dini inançlarının şekillenmesi ve dini hayatıyla ilgili esas meseleleri göz önünde tutarken, aynı zamanda şahsi kimlik ve hür irade gibi felsefi düşüncelerle de yakından ilişkilidir. Bu kuram, birey ile ebeveyn arasındaki hissi ilişkinin dindarlık üzerindeki tesirlerini anlatırken, kişinin dini kimliğini çözümlmek için şahsi tecrübelerin, toplumsal etkileşimlerin ve manevi arayışların bir araya gelişini dikkate alır. Birey ile bağlanma figürü arasındaki ilişkilerin olumlu olması, bireyin bağlanma figürünü, bir tehlike anında sığınabileceği güvenli bir liman olarak görmesine ve riskli durumlar haricinde ise çevreyi, toplumu emniyet içinde keşfedebileceği bir sığınak olarak görmesine katkı sağlar. Kirkpatrick, pek çok teolojide Tanrı'nın mükemmel bir bağlılık figürü olarak sunulduğunu düşünerek, çocukluk döneminde ebeveynle kurulan bağın, ilerleyen yaşam evrelerinde kişinin Tanrı anlayışını ve dini görüşünü etkileyeceğini ifade eder.²³

Birey genç yaşlarda ebeveynleriyle sevgi dolu ve duygusal açıdan uyumlu, güvenilir bir bağ kurarsa, ebeveynini kendisine son derece yakın hisseder, onlara güvenir ve onları birer koruyucu ve destekleyici olarak görür. Kirkpatrick'e göre ilerleyen evrelerde bu birey Tanrı tasavvurunu da benzer bir biçimde inşa edebilir. Güvenli bir bağlanma ilişkisi yaşamış olan bu kişi, Tanrı'yı koruyucu, sevgiyle dolu ve himaye edici bir varlık şeklinde idrak edebilir. Bireyin manevi inançları ve uygulamaları, bu emniyetli bağ üzerine teşekkül edebilir. Kişi, ibadetlerini, dualarını ya da Tanrı'yla yakın bir bağ kurma gibi manevi tecrübelerini güvenli bir ortamda yaşayabilir. Fakat bunun tersine, sevgiden yoksun, güvensiz ve ihtiyaçlarına cevap alamamış sorunlu bir bağlanma ilişkisi yaşamış olan bireyin gelecek evrelerdeki Tanrı algısı etkilenebilir. Problemlü bir bağlanma ilişkisi, kişinin Tanrı'yı koruyucu olmayan, güvensiz bir varlık olarak görmesine yol açabilir. Böyle bir durumda, kişinin manevi hayatı ve Tanrı inancı çok karmaşık ve problemlü bir hal alabilir.²⁴ Kirkpatrick'e göre, bireyler güvenilir bir bağlanma figürü ile sağlam hissi ilişkiler yaşarlarsa, sonraki evrelerde de Tanrı'yı emniyetli ve himaye edici bir varlık olarak algırlar. Bu olgu, kişinin manevi yaşantısını geliştirebilir ve inançla ilgili pozitif hisler oluşturmaya katkı sağlayabilir. Lakin, güvenilir olmayan ve sorunlu bir bağlanma figürüyle oluşan bağ, kişinin

²³ Tuncer, *Batı'da Ve Türkiye'deki Dinî Gelişim Modellerinin Kuram Ve Yöntem Açısından Karşılaştırılması*, 63.

²⁴ Karaca, *Dini gelişim teorileri*, 173.

Tanrı tasavvuruna ve manevi inançlarına olumsuz bir etki yapabilir. Mesela, erken evrelerde bağlanma figürüyle deneyimlenen ayrılık veya sarsıcı olumsuz tecrübeler, sonraki evrelerde Tanrı'nın uzak ve güvenilir olmayan bir varlık biçiminde algılanmasına yol açabilir.²⁵

“Bağlanma Teorisi” gelişim sürecinin erken safhalarında yaşanan duygusal tecrübelerin, kişinin ergenlik ve yetişkinlik evrelerindeki manevi inançlarını ve dini yaşantılarını etkileyebileceğini söyler. Bu kuram, dini gelişim sürecinde yaşanan hissi ilişkilerin ehemmiyetine işaret etmekte ve bireylerin manevi hayatlarının, erken evrelerdeki bağlantılarına dayandığını ifade etmektedir.²⁶

Kirkpatrick, bağlanma kuramının işleyişini dinlere göre analiz ederken, İslam'ın Allah tasavvurunun uygulanmasının özellikle iman ve İslam terimlerinin tefsir ve manalarında belirlediğini ifade eder. İslam, Allah'a inanmak, O'na güvenmek ve O'na itaat etmek esasına dayanır. İslam'a göre inanmış olanlar Allah'a güvenir ve O'na sığınır. Bağlanma kuramı işleyişi perspektifinden iman ve İslam terimlerine bakıldığında, huzurlu, güvenilir bir bağlantı ve emniyetli bir yaşantının ortaya çıktığı görülür. Kelime manası olarak iman sözcüğü emniyet ve güvenlik anlamlarını içerir. Allah'a inanmış olan birey, iman kelimesinin manasına uygun olarak, her türlü tehlike ve sıkıntı karşısında kendini güven içerisinde hisseden ve iç huzura erişen kişidir. Bağlanma ve iman bireyi korkulardan uzaklaştırıp huzura kavuşturur. İslam inancına göre iman varoluşsal güvenin teminatıdır ve Allah'a inanan kişi, O'na olan güvenle, teslimiyetle bağlanmış olur.²⁷

1.6. Bütünsel Yaklaşımlar

Bütünsel yaklaşım, Reich'in zihinsel gelişimde ilerlemeyi hedefleyen ve karşıt durumlarda gerçeğin bulunmasına yardımcı bir vasıta olarak kabul gören 'tümleyici muhakeme temeli üzerine inşa edilmiştir. Reich, dini talimatlarda veya alışkanlıklarda bulunabilecek çelişkili muhteviyatlar için oluşturulan değişik yaklaşım tarzlarını temel alarak tümleyici muhakeme evrelerini tanımlamaktadır. Manevi evrimi izah etmeye çalışan kuramsal ve deneyimsel yaklaşımların yalnızca belli durumlarda işlevsel olabileceğine işaret eden Reich, bu yaklaşımın öncüsüdür. İsveçli bir eğitimci olan Reich'in "tümleyici muhakeme" görüşü, zihinsel ilerleme sürecini temel alır. Bu görüş, dini gelişim sürecinin açıklanmasında pek çok farklı sebebi bir araya getirir. İlahi kuvvetlere sığınma, duygusal tecrübeler, bilişsel işleyişler, sosyal etkileşimler; ruhsal gelişim ve çözüme ulaşma stratejileri

²⁵ Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 220.

²⁶ Akif Hayta, “Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru”, *Bursa Değerler Eğitimi Dergisi* 4 /12 (2006), 47.

²⁷ Hayta, “Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru”, 48.

gibi etmenlerin bir araya gelmesi dini gelişimin esas nedenlerinin açıklanmasına yardımcı olur. Aynı zamanda, manevi inançların ve yaşantıların nasıl oluştuğunu izah etmeye çalışır.²⁸

Reich'e bakış açısına göre tümleyici muhakeme, sadece doğru veya yanlış bir yanıt bulmak yerine, zıt durumların farklı taraflarını algılama ve bütünleme yeteneğini içerir. Bu zihinsel yaklaşım karar alma süreçlerinde esneklik, kapsamlı tefekkür ve farklı çözüm seçeneklerini değerlendirme yeteneği sunar.²⁹

Reich modeline göre bütüne hangi bakış açısıyla bakılırsa bakılsın bütünün tamamen kapsamlı bir açıklaması yapılamayacaktır. Bu gibi durumlarda tümleyici yaklaşım vaziyetin içyüzünü anlama hususunda bir vasıta olabilir. Konuya örnek bir senaryo şu soruyla ortaya çıkabilir; “Sonsuz merhamet ve sevginin kaynağı olarak kabul edilen Tanrı, neden masum çocukların çeşitli hastalıkların pençesinde acı çekmelerine izin veriyor?”. Bu tür soruların kesin ve tatminkar bir yanıtı olamayacağını ifade eden Reich, bu soruya en az dört farklı şekilde yanıt verilebileceğini öne sürmüştür. Bu yanıtlar şu şekildedir:

1. Tanrı'nın sınırsız bir güce sahip olamayacağını düşünerek, O'nun gücünü sorgulama yolu seçilebilir. Bu çerçevede Tanrı'nın kudretinin ölçüsü günah, doğal kuvvetler gibi konuların yeniden değerlendirilmeye alınma ihtimali ortaya çıkar.

2. Tanrı'nın kesin iyilik niteliği kabul edilmeyerek, O'nun zorlayıcı olaylar aracılığıyla insanları sınadığı düşüncesiyle Tanrı'nın iyilik niteliği yeniden değerlendirilebilir.

3. Kötülüğün, daha geniş bir düzenin bir unsuru olduğu varsayımıyla tekrar bir açıklama yapılabilir.

4. Tanrı'nın var olduğuna inanmayarak veya kişinin anlayışının üstünde bir varlık olduğu düşünülerek O'nu araştırmaktan vazgeçmek mümkün olabilir.³⁰

Tümleyici muhakeme, zengin bir düşünme tarzına sahip olması nedeniyle ergenlerin ve ileri yaş bireylerin gelişim sürecine daha uygun bir biçimde hizmet sunmaktadır. Reich'in perspektifine göre, insan ilk önce Tanrı'yı en yüce bir varlık olarak düşler. Bu yüce varlık hayalinin temeli, Tanrı'nın fiziksel bilgilerin ve biyolojik boyutun ötesinde, çok daha derin bir varlık olarak kavranmasıdır. Bunun yanı sıra, Tanrı'nın en yüce bir varlık olarak kabul edilmesi, kutsal inanç sistemlerindeki Tanrı tasavvuru ile de örtüşmektedir. Bu bağlamda, Reich bakış açısına göre, değişik inanışlardaki kutsal sayılan kavramlar farklı isimler altında olsa da (Hinduizm'de Brahma ve Budizm'de Nirvana gibi), her biri en yüce ve kudretli varlık

²⁸ Tuncer, *Batı'da Ve Türkiye'deki Dinî Gelişim Modellerinin Kuram Ve Yöntem Açısından Karşılaştırılması*, 85.

²⁹ Tuncer, *Batı'da Ve Türkiye'deki Dinî Gelişim Modellerinin Kuram Ve Yöntem Açısından Karşılaştırılması*, 85.

³⁰ Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 221.

olma özelliğini taşımaktadır. Reich perspektifine göre, Tanrı algısı ve manevi bağlantılar konusunda bireyler, zaman içerisinde hem bilinçli hem de farkında olmadıkları işleyişlerin etkisinde kalırlar. Aynı zamanda, yerin ve zamanın değişimine paralel olarak bireylerin düşünce yapısı ve karakterlerinde de değişimler olduğu görülmüştür. Reich 'in bakış açısına göre, bazı insanlar Tanrı'yı dünya içinde, bazı insanlar ise dünyevi işleyişlerde etkin bir şekilde sezinlemektedirler.³¹ Reich'e göre bir kişinin benzersiz kimliğini oluşturan öz benlik, bireyin temel özelliklerini, değerlerini, inançlarını, dünya görüşünü, davranış kalıplarını ve yaşam amaçlarını içeren bir yapıdır. Reich'in bakış açısı kompleks yapısına rağmen, İnsan ve Tanrı arasında kurulan bağda mikro düzeyde oluşan değişimleri açıklayarak, bireylerin dini gelişim süreçleri konusunda yapılacak bilimsel çalışmalara bir temel oluşturma potansiyeline sahiptir.³²

³¹ Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 227.

³² Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, 226.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ GELİŞİM SÜREÇLERİ

Ergenlik dönemi çocukluk çağlarının temeli üzerine kurulur, çocukluk döneminin zihinsel, sosyal, psikolojik ve sosyal yaşamının izleri ergenlik evresine taşınır. Bu nedenle, ergenlik dönemini anlamak ve nitelikli manevi eğitim stratejileri geliştirmek için çok yönlü bir yaklaşım gereklidir. Tarih boyunca geliştirilmiş bilimsel teoriler ve yaklaşımlar ışığında, hayatın her safhasında süregelen karakter ve inanç gelişim evriminin en önemli bölümü olan çocukluktan ergenlik evresinin bitimine kadar olan süreç detaylı olarak aşağıda incelenmiştir.

2.1. Çocukluk Çağı (0-11 yaş)

2.1.1. Okul Öncesi Evre (0-6 yaş)

Gelişim süreci anne karnında başlayıp ömrün son nefesine kadar sürer. Büyüme ve olgunlaşma sürecinde, bireylerin farklı nitelikleri ve özellikleri farklı zaman dilimlerinde ortaya çıkar. Örneğin, bir tahıl bitkisinin gelişim seyri ile bir meyve ağacının gelişim seyri bir değildir. Tahıllar altı yedi ayda bütün gelişim sürecini tamamlarken, ağaçların gelişim süreci çok daha uzundur. Bireylerde de bazı yetenekler veya özellikler birkaç ay içinde gelişebilirken, bazıları ise altı ila yedi yıl gibi daha uzun sürelere ihtiyaç duyabilir. Her bir yetenek veya özellik, farklı zamanlarda gelişip ortaya çıkabilir. Duyguların gelişim süreci bu açıdan değerlendirildiğinde ise şu şekilde tasnif edilebilir:

Basit ve Bencil Duygular: Bireyin erken dönemlerinde temel dürtülerle ilişkili duygular gelişir. Bu duygular genellikle bireysel ihtiyaçlarla ilgilidir ve daha basit bir düzeydedir.

Sosyal Duygular: Bireyin ilerleyen zamanlarda toplumla olan sosyal ilişkileri ve etkileşimleri ile birlikte, diğer bireylerle ilişkili duyguları da gelişir. Empati, sevgi, şefkat gibi duygular bu kategoride yer alır. Bu duygular, başkalarının duygusal ihtiyaçlarına ve ilişkilerine yönelik farkındalık ve anlayışı ifade eder.

Yüce ve Aşkın Duygular: Bu kategori, insanın derin bir anlam, bağlılık ve maneviyat arayışıyla ilişkili olan duyguları içerir. Din duygusu da bu yüce ve aşkın duygular arasında yer alır. Bu tür duyguların ortaya çıkması genellikle daha uzun bir süreç gerektirir ve kişinin manevi gelişimiyle bağlantılıdır. Bu nedenle, din duygusu ortaya çıkması geciken ve uzun bir gelişim sürecini kapsayan bir duygudur.³³

³³ Şentürk,Habil, “Dini Gelişim Psikolojisi”, *Diyanet İlmî Dergi* 31/4 (1995), 64.

Her birey fitrat üzere doğar, yaşadığı aile ve toplumun etkisiyle gelişimi şekillenir. Potansiyel anlamı taşıyan fitrat ve hisler, bireyin yaratılıştan sahip olduğu özellikler ve yetenekler içindedir. Fakat bu hislerin bazıları anında açığa çıkarken (acıkmak, susamak vb.), diğerleri de ilerleyen gelişim safhalarında belirgin hale gelir. Bireyin ilk yaşlarında dini ifadeler pek görülmez. Bireyin yürümeye ve konuşmaya ilk başladığı dönemlerinde bazı dini tutumları, uygulamaları taklit etme çabası içinde olduğu görülebilir. Ailede, toplumda ibadet eden yetişkinleri gören çocuğun onları taklit ederek, benzer davranışları şekil olarak yapması, bireyde basit anlamıyla dini yansımaların oluştuğuna işaret eder. Bireyin, toplum etkisine karşı en duyarlı zamanlarını yaşadığı bu evrede, soyut düşünme yeteneği gelişmemiştir ve birey duygusal bir yoğunluk içindedir. İlk dönemlerde birey Tanrı'yı antropomorfik (insan biçimcilik) olarak hayal eder. Başka bir deyişle Tanrı'yı insan biçiminde tahayyül eder. İlk yıllardan sonraki gelişim evresinde ise çocukta taklit etmenin yanı sıra, hissi yönlerden de dini yaşama katılım başladığı gözlemlenir.³⁴ Bu evrede bireyde, taklit etme eğilimi, animist düşünce (her şeyin canlı olarak kabulü), antropomorfik düşünce (insan biçimcilik), egosantrizm (benmerkezcilik), olumsuz düşünme eğilimi, sosyal ilişkilerde mesafeli olma ve meraklılık gibi hissi ve düşünsel özellikler belirgin şekilde öne çıkar. Bireyin varlığını ispat etme amacıyla çevresiyle kaynaşmaya çalıştığı bu evreye "özerklik veya bağımsızlık dönemi" de denir. Bu dönemde birey Tanrı kavramını ebeveynleri üzerinden algılar ve anne-baba arasında yaşanan ilişkiler bireyin Tanrı hayalini etkileyebilir.³⁵ Bu evrede, bireyde bulunan özelliklerin hissi olanları geçici ve yoğun, düşünsel olanları ise devamlı fakat fazla belirgin olmayan özellikler olarak yaşanır. Nitelikli eğitim temellerinin kavranması için, bireylerin gelişim evresinde yaşadığı bu sürecin anlaşılması önem arz eder. Bu evre özellikleri detaylı olarak incelenecek olursa:

2.1.1.1. Taklitçilik

Bu evredeki çocuk, olayları gözlemlemek adına gözlerini bir kamera gibi kullanırken, kulaklarını adeta bir kayıt cihazı gibi kullanmaya çalışır. Duygusal açıdan, bu deneyimlere istekli bir yaklaşım sergiler ve bundan keyif duyar. Zihinsel olarak ise, henüz eleştiri yeteneğine ulaşmamış olduğundan, gözlemlediklerini doğrudan taklit etmeye çabalar. Bu dönemde dil gelişimi ve davranışların şeklen öğrenilmesi gibi konular, bu özelliğin büyük bir fırsat olarak değerlendirilmesini gerektirir. Çocuk, kendisine anlatılan veya söylenen her şeye inanmaya meyillidir ve şüpheden uzaktır. Duygusal tepkileri ön planda olurken,

³⁴ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 64.

³⁵ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 65.

mantıksal düşünce henüz gelişmemiştir. Bu dönemde çocuğun inançları ve kabul etme eğilimi daha güçlüdür.³⁶

2.1.1.2. Animizm

Psikoloji bağlamında bu terim, tüm varlıkların canlı, bilinçli ve iradeli varlıklar olarak kabul edilmesini ve bu ön kabulden yola çıkarak onların hareketlerinin, davranışlarının, duruşlarının veya durumlarının bu temel özelliklere göre değerlendirilip yorumlanmasını temsil eder. Küçük çocuk, oyuncak bebek arkadaşıyla oynarken, karşısında bir canlı varmış gibi onunla konuşur, ona yemek yedirir ve benzeri etkinliklerde bulunur. Onun perspektifinden bakıldığında bulutlar kendi isteklerine göre rüzgarla dans edercesine hareket eder, nehirler kendiliğinden aşağı doğru akar gibi görünür, dağlar, taşlar, ağaçlar, bitkiler ve hayvanlar ise adeta insanlar gibi bilinçli ve istek sahibi varlıklarmış gibi çocuğun dünyasında özel bir yere sahiptir.³⁷

2.1.1.3. Antropomorfizm ve Müşahhas Düşünce

Antropomorfizm, insan şekline benzetme anlamına gelir. Psikolojik anlamda ise antropomorfizm, Allah'ın insan şeklinde düşünülmesi demektir. Bu dönemde çocuk, düşünce seviyesi açısından somut düşünme dönemindedir. Somut varlıkları ve konuları kolaylıkla kavrayabilir ve anlayabilir, ancak soyut varlıkları, kavramları ve soyut konuları doğru bir şekilde anlamakta zorluk çeker. Bu nedenle çocuk, mücerret kavramları somutlaştırmaya çalışır. Allah, ahiret, melekler, cinler, şeytan gibi soyut kavramları anlamakta güçlük çektiği için, deneyim dünyasından en uygun malzeme olan insanı kullanarak bu kavramları anlamaya çalışır. Allah'ı anlatıldığında, çocuk tam olarak anlamasa da insanı hatırlatan tasvirlerle yaklaşır. Örneğin, Allah görür, işitir, bilir gibi ifadeler çocuğa insanı hatırlatır. Ancak çocuk, Allah'ın insanlardan farklı olduğunu hissetse de kendi düşünce seviyesiyle karşılaştırmaya ihtiyaç duyar. "Senden daha büyük mü? Üstteki dolaplara yetişebilir mi? Kapıyı çalarak mı içeri girer?" gibi sorular sorabilir. Zamanla çocuğun, somut düşünce seviyesinden soyut düşünce seviyesine geçmesi ve daha tenzihi bir Allah anlayışına sahip olması zamanla kendini gösterecektir.³⁸ Fakat çevrenin ve eğitim yaklaşımının da gelişim sürecini etkileyebileceği göz ardı edilmemelidir. Kültürel faktörler, çocuğun dini anlayışının farklı yönlere doğru gelişmesine veya somut kavramlara takılıp kalmasına veya soyut düşüncenin gelişerek soyut anlayışın oluşmasına yardımcı olabilir. Dolayısıyla, Hristiyan bir kültürde yetişen bir çocuğun Allah kavramının gelişimi ile İslam kültüründe yetişen bir

³⁶ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 65.

³⁷ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 64.

³⁸ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 67.

çocuğun Allah kavramının gelişimi arasında farklı sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu çeşitli sonuçlar, sosyal bilim alanında kabul görmüş bir ilkeyi yansıtmaktadır. İnsanlar temel yetenekler ve özellikler bakımından (kişisel varyasyonları hariç) doğuştan benzer olabilirler, ancak çevrenin kişisel gelişim üzerinde belirleyici bir etkisi olduğundan kültürel çeşitlilik kimlik farklılıklarına sebep olabilir.³⁹

2.1.1.4. Egoantrizm

Ego, benlik veya kendilik anlamına gelirken, egoantrizm ise benmerkezcilik olarak tanımlanır. Çocuklarda egoantrik düşüncenin izleri birçok davranışlarında görülebilir. Örneğin, aile ortamında biri bir şey söylediğinde, çocuk o sözün kendisine yönelik olduğunu düşünebilir ve hemen cevap verir. Kendisi dışında hiç kimsenin olmadığı gibi veya herkesin sadece kendisiyle ilgilendiği gibi düşünebilir ve bu yönde davranır. Olayların merkezinde o vardır, her şey onun için olup bitmektedir. Kendisinden başkası onun için önemli değildir, bu yüzden bencil bir tavır sergiler. Oyuncaklarını paylaşmaz, her şeye sahip çıkar, kendisine ait olanları kimselere vermek istemez. Bu sebepten birtakım sorunlar çıkarabilir.⁴⁰ Ergenlik çağlarına kadar taşınabilen bu gibi özellikler dikkate alınarak dini ve ahlaki eğitim uygun bir şekilde verilmelidir.

2.1.1.5. İnatçılık ve Olumsuzluk

İnatçılık bu dönemin belirgin psikolojik özelliklerinden biridir. Çocukların inatçılık yapmalarının birçok sebebi olabilir. Çocuklar egoantrik düşünceye sahiptir ve çevrelerindeki herkesin kendilerine ilgi göstermesini isterler. İlgi çekemedikleri durumlarda, inatçılık yaparak veya ağlayarak ilgiyi çekebileceklerini düşünebilirler. Çocuklar, bu dönemde bağımsızlık arzusunu tatmin etmek ve çevrelerindeki insanlara kendilerini kabul ettirmek isteyebilirler. "Ben de buradayım" demek için, inatçılığı olumsuz tutum ve davranışlarla ifade edebilirler. İnatçılık aynı zamanda çocuğun sınırları ve kontrolü test etme ihtiyacının bir yansıması olabilir. Kendi isteklerinin yerine getirilmesi için inatçılığa başvurarak, çevresindeki yetişkinlerin tepkilerini gözlemlemek ve denemek isteyebilirler. Bu durumda, çocuğun inatçılığının ve olumsuz tutumlarının düzelmesi için anlayışlı bir yaklaşım sergilemek önemlidir. Ona inatçılığını büyütme fırsatı vermek yerine, çocuğun amacını gerçekleştirmesi için uygun bir ortam sağlamak ve zamanla bu tutumu aşması için destek olmak faydalı olabilir. Aynı zamanda, çocuğun maksadını gerçekleştirmesi

³⁹ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 67.

⁴⁰ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 68.

konusunda anlayış göstermek ve inatçılığın sonuçlarını kabullenmesine zaman tanımak da önemlidir.⁴¹

2.2. Okul Çağı (7-11 yaş)

Bu çağlarda, çocuklar belirli bir olgunlaşma seviyesine ulaşmış durumdadır, hem bedensel hem de zihinsel olarak okuma ve yazma becerilerini geliştirebilecekleri donanıma sahiptirler. Ayrıca, zihinsel kapasiteleri çeşitli konuları öğrenmeye uygun bir düzeye gelmiş durumdadır. Okul çağında olan çocuklar, sosyal açıdan hızlı bir gelişme göstererek, arkadaş edinme becerilerini artıracak, öğretmenlerini benimseyerek onlara karşı güçlü bir bağlılık ve güven geliştirebileceklerdir. Bu nedenle, çocukluk ve ilk ergenlik evrelerinde bireyin manevi gelişiminde öğretmenin rolü önemlidir. Öğretmen, çocuğun manevi gelişimine katkıda bulunabilmek için gereken eğitimi almış ve gerekli becerilere sahip olmalıdır.⁴² Çocuğun namaz, oruç, tesettür gibi temel dini ritüellere alıştırılması ve iman kavramının yaşam tarzı olarak benimsetilmesi, bu evrede başlamalıdır. Bu evrede, sosyal çevresinin genişlemesiyle birlikte birey sosyal ve duygusal açılardan olgunlaşma süreci yaşayacak ve özsaygısı güçlenecektir. Bu yaş aralığında, çocuk dinin farklı yönlerini daha kolay bir şekilde kavrama ve öğrenme yeteneği geliştirecek, ahlaki konularda kendi bakış açısından değerlendirme yetisini geliştirecektir. Hz. Peygamber (S.A.V.) bu çağla ilgili olarak "*Çocuklarınıza yedi yaşına geldikleri zaman namaz kılmayı öğretin.*" buyuruyor.⁴³ İlerleyen okul çağında, çocuğun sorumluluk duygusunun geliştiği, bu süreçle birlikte dini konulara olan ilgisinin arttığı gözlemlenmektedir. Çocuk, edindiği dini bilgiler çerçevesinde çeşitli dini uygulamalara yönelirken, daha önceki dönemlerde olduğu gibi önceden kabul edilen taklitlerin yerini daha bilinçli ve işin özünü anlamaya yönelik taklitler almaktadır. Yaşın ilerlemesiyle mücerret(soyut) düşünce evresine erişildiğinde, eleştirel düşünce kendisini gösterir. Çocuk artık her ifadeyi körü körüne kabul etmeyecek, her eylemi makul görmeyecektir. Deneyimlerine dayanarak çelişkileri ve hataları fark edecek, olayları ve kişileri değerlendirmek üzere akıl süzgecinden geçirecek, mantıklı bir şekilde sonuçlara varacaktır. Bu sebeple, bu dönemdeki çocuğun daha fazla ciddiye alınması önemlidir.⁴⁴ Zihinsel olarak çocukluk dönemini geride bıraktığının farkına varan çocuk, gençliğe doğru adım atmaya başlamıştır. Bu nedenle sosyal kimliği şekillenmeye başlar ve toplum içinde kendi değerinin farkına varmayı arzular hale gelir. Bireyin dini konularda çaba harcamaya

⁴¹ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 68.

⁴² Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 68.

⁴³ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 69, Ebu Davud Salat, 26; Darimi, Sünen, I, 333.

⁴⁴ Şentürk,Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", 69.

başladığı bu dönemde, özellikle toplu ibadetler olan cuma ve bayram namazlarına katılır, ramazan aylarında toplumla birlikte oruç tutmaya önem gösterir. Bu dini pratikleri yerine getirme çabası, kişinin manevi bağlılığını artırma amacını taşır ve ruhsal ilişkisini güçlendirmeye yönelik bir çaba olarak kendini gösterebilir. Kuşkusuz, bu süreçte yetişkinlerin rehberlikleri, teşvikleri veya olumsuz tavırları, bireyin üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler yaratabilir. Yetişkinlerin olumlu ve destekleyici yaklaşımları, bireyin dini gelişimi üzerinde önemli bir rol oynayabilir. Aynı biçimde, olumsuz veya engelleyici davranışlar, bireyin dini çabalarını güçsüzleştirir veya engelleyebilir. Her bireyin dini gelişim süreci farklı olabilir ve dini uygulamalara olan katılım düzeyi de değişkenlik gösterebilir.

2.3. Ergenlik Çağı (12-21 yaş)

2.3.1. Ergenlik Öncesi Dönem (12-14 yaş)

Ergenlik öncesi dönem olarak adlandırılan ortaokul dönemi, çocukluktan gençliğe geçiş sürecinin bir ara noktasını temsil eder. Bu aşamada, birey çocukluk evresini geride bırakmış olmakla birlikte hala tam anlamıyla gençlik rolüne bürünmemiştir. Bu nedenle bireyde kendine özgü içsel çatışmalar ve belirsizlikler yoğun yaşanır. Bu dönemde, gençler otorite kavramıyla tanışırlar ve aile, çevresel etkenler, dini otoriteler gibi farklı güçlerle karşılaşır. Zihinsel gelişim bağlamında, somut düşünce aşaması geride kalırken soyut düşünce evresi başlamıştır. Bu psikolojik süreçte, gençlerin ilgisi dini konulara yönelir ve dinin temel prensiplerini anlamaya başlarlar. Bu sebeple, bu dönem dini bir uyanış dönemi olarak da adlandırılmaktadır.⁴⁵ Ergenlik döneminde, çocukluk dönemindeki kabul etme eğilimi yerini eleştirel bir perspektife bırakır. Genç ergenler artık duydukları ve öğrendikleri bilgileri sorgulayıcı bir bakış açısıyla değerlendirmek için bir eleştiri süzgecine ihtiyaç duyarlar. Her şeye kolayca inanmak yerine, mantıklı düşünce ve kişisel deneyimlerini kullanarak sonradan kabul etmeyi ya da reddetmeyi seçen bir yaklaşım benimserler. Ergenlik dönemi boyunca, bireyler hızlı bir bedensel değişim periyodunu deneyimlerler. Bu hızlı fiziksel gelişim eşliğinde, ruhsal olarak da büyük değişiklikler yaşarlar. Bu nedenle, bu hızlı ilerleyen değişimlere uyum sağlama sürecinde zorluklarla karşılaşmaları oldukça yaygındır. Ergenlik dönemi, biyolojik, cinsel ve psikolojik değişimlerin etkisiyle sosyal çevrede çeşitli zorluklarla yüzleşmeyi gerektirebilir. Bu aşamada, gençler kendi öz kimliklerinin arayışı içindedirler ve bu süreç boyunca içsel çatışmalar yaşama eğilimindedirler. Hem kişisel benlikleriyle hem de çevreleriyle uyum sağlama konusunda güçlükler yaşayabilirler. Bu

⁴⁵ Şentürk,Habil, “Dini Gelişim Psikolojisi”, 70.

dönemdeki genç bireyler, kendi varlıklarını anlama, kabul etme ve ifade etme çabalarına odaklanırlar. Ergenlik dönemi, bireysel ve toplumsal olarak kritik bir süreçtir. Bu süreçte meydana gelen değişimler, gençlerin kendi kimliklerini şekillendirmelerine ve yetişkinlik sorumluluklarını üstlenmelerine yardımcı olurken aynı zamanda zorlayıcı ve belirsizlik dolu anlar da sunabilir. Gençlerin gelişen zihinsel ve duygusal dünyalarıyla uyumlu bir şekilde dini ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamak son derece önemlidir. Bu bağlamda, özellikle dini konulardaki bilgilerin eksiksiz bir şekilde iletilmesi, gençlerin zihinlerinde oluşan sorulara karşı açık iletişim kanalları sağlanması ve yakın bir ilişki kurarak rehberlik yapılması, ebeveynler, büyükler ve öğretmenler olarak üzerimize düşen bir sorumluluktur. Ergenlerin dini konulara olan ilgileri, kimlik oluşumlarının şekillenmesi sürecinde önemli bir rol oynar. Bu dönemde, gençlerin kendi düşüncelerini ifade etme ve dini konuları sorgulama özgürlüğü desteklenmelidir. Onlara açık iletişim kanalları sağlamak ve onları anlamaya çalışmak, güven duygularını güçlendirerek dini konularda daha rahat bir şekilde iletişim kurmalarını teşvik edebilir.

Ergenlerin dini ilgi ve gereksinimlerini anlamaya çalışan ebeveynler, büyükler ve öğretmenler, onlara destek olmalıdır. Onları rehberlik ederken, kendi dini bilgi ve deneyimlerini paylaşabilirler. Ancak bu süreçte, gençlerin kendi düşüncelerine saygı duymak ve onları baskı altına almadan, zorlamadan dinlemek son derece önemlidir. Sıcak ve samimi iletişim, ergenlerin dini konularda daha sağlıklı bir gelişim yaşamalarına katkı sağlayabilir. Cinsellikle ilgili konuların, hatalı anlayışlardan kaynaklanan utanç, günah veya mahremiyet düşüncelerinden uzak bir şekilde açıklığa kavuşturulması son derece kritik bir adımdır.⁴⁶ Sağlıklı cinsel bilgilerin, günlük yaşam konularıyla birlikte sunulması, ergenin hem bireysel iç dünyasında hem de toplumsal çevresinde dengeli ve başarılı bir birey olarak gelişmesine yardımcı olabilir. Ergenlerin yönlendirici bir rehber ihtiyacı vardır ve bu destek, ilgili yetişkinlerin desteğiyle sağlandığında, mutlu, sağlıklı ve geleceği aydınlık gençler yetiştirmek hedefine ulaşılabilir. Bu süreçte, gençlerle içten ve anlayışlı bir iletişim kurmak, onların düşüncelerine kulak vermek ve onları değerli hissettirmek son derece önemlidir. Ayrıca, cinsel ve toplumsal konularda gençlere doğru bilgiler sunmak, potansiyel zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir. Gençleri yönlendirmek, güven duygusunu pekiştirmek ve kendi kimliklerini bulmalarına yardım etmek, sağlıklı bir ergenlik dönemi geçirmelerine katkı sağlayabilir. Bu süreçte etkili iletişim, anlayış dolu yaklaşım ve doğru rehberlik, ergenlerin dini konulara sağlıklı bir şekilde yaklaşmalarına yardımcı olabilir.

⁴⁶ Şentürk,Habil, “Dini Gelişim Psikolojisi”, 71.

Gençlerle gerekli psikolojik ortamı yaratmak, onlarla her türlü konuyu açıkça ele almak ve fikir alışverişinde bulunmak, gençlerin özgüvenlerini geliştirmelerini desteklemek açısından büyük bir öneme sahiptir. Buna ek olarak, ileride karşılaşılabilecekleri olası durumlar hakkında bilgi vermek ve sürprizlere karşı hazırlıklı olmalarını sağlamak da elzemdir. Özellikle cinsel ve sosyal konularda gençlere doğru bilgiler sunmak, ergenlik dönemini daha kolay atlattıklarına katkı sağlayabilir.⁴⁷

2.3.2. Ergenlik Dönemi (15-21 yaş)

Ergenlik öncesi zamanlarda, kişi zihinsel ve toplumsal olarak ergenliğe geçişe hazırlanırken, vücut ve ruhsal olarak gerekli evrime erişmiş olur. Bu noktada, ergenlik dönemi denilen buluş ve gençlik safhasına adım atılmış olur. Ergenlik çağına ulaşan genç, dini yükümlülükleri taşıma aşamasına geçer, yani mükellef hale gelir. Bu dönemde birey, kendisini bütünüyle yetişkin gibi hisseder ve toplumsal olarak kendi sorumluluklarını kabul ederek rollerini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışır. Toplum, genç bireyin kişiliğine hürmet gösterir, onu takdir eder ve böylelikle toplumsal çevrede birey, kıymet kazanarak kendine bir makam inşa eder. Zihinsel bakımdan ele alındığında, somut düşünme evresi artık arkada kalmış, soyut düşünme yetisi de tamamen gelişmiştir.

Böylece soyut mevzuları ve vukuatları kavramak, değerlendirmek genç için artık sıkıntı arz etmez. Eğer ergenlik öncesinde lüzumlu dini bilgi ve terbiye sağlanmışsa, bu evrede genç birey dini amel ve uygulamalarını manevi bilinçle icra etmeye gayret sarf edecektir. Bu devrede gençler, şahsi haysiyetlerine ve hürriyetlerine büyük ehemmiyet atfederler. Bundan dolayı anne ve babalarının, şahsi kimliklerine tahammül göstermelerini ve her mevzuda müdahil olmamalarını umarlar. İdealist fakat deneyimsiz olan gençler, geleceğe ve geçmişe fazla dikkat etmeden belirli konularda cesurca adımlar atabilirler. Kendi bildiklerine dayanarak, gerekliliğini düşündükleri veya düzeltmeleri gereken durumlarda coşkuyla ve bazen çevresini göz önünde bulundurmada müdahil bir tutum sergileyebilirler. Gençler ve yetişkinler arasında anlayış farklılıkları bulunduğundan, birbirlerini anlamakta güçlük çekebilirler. Bu konuda din, gençler ile yetişkinlerin birbirlerini daha kolay kavramalarına yardımcı olabilir. Dini prensiplerin birleştirici havası sayesinde, iki ayrı bakış açısı arasındaki boşluğun kapanması ve birbirine yaklaşmanın sağlanması daha kolay bir hal alacaktır.⁴⁸

⁴⁷ Şentürk,Habil, “Dini Gelişim Psikolojisi”, 72.

⁴⁸ Şentürk,Habil, “Dini Gelişim Psikolojisi”, 72.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİ DİNİ VE AHLAKİ GELİŞİM

Ergenlik dönemi, dini ve ahlaki gelişim açısından oldukça önemli bir aşamadır. Bu dönem kişiliğin şekillenmeye başladığı ve yeni değişimlerin yaşandığı bir süreçtir. Ergenlik sürecinde, gençlerin dini konular ve ahlaki değerler konusunda ciddi problemlerle karşılaşması yaygındır. Dini ve ahlaki değerler, bu dönemde gençlerin kişilik yapısının gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Bu dönemde yaşanan değişimler, gençlerin daha olgun ve sorumluluk sahibi bireyler olmalarını sağlar.⁴⁹

Ergenlik sürecinde manevi gelişimin daha iyi anlaşılabilmesi için din psikologlarının araştırmalarından yola çıkılarak, gençlerde yaygın olarak gözlemlenen dini ve ahlaki özellikler aşağıda ele alınmıştır.

3.1. Dini Bilinç ve Soyut Tanrı Kavramı

Ergenlik döneminde dini şuur gelişmeye başlar ve soyut bir Allah düşüncesi oluşur. Gençler artık dinin daha karmaşık yönlerini anlamaya başlarlar ve inancın soyut boyutlarını kavrayabilirler. Bu safhadaki dini özellikler, gençlerin dini ve manevi açıdan karmaşık bir evrime girdiğini gösterir. Bu dönem, gençlerin kimlik arayışının yanı sıra, inançları ve değerleri ile ilgili önemli bir içsel yolculuğa çıktıkları zamandır. Din psikolojisi ve araştırmalar, ergenlerin bu süreçte desteklenmelerinin ve anlaşılmasının önemini vurgular. Zihin gücünün artmasıyla birlikte, ergenler dini konulara daha fazla ilgi gösterir ve inançlarını sorgulama sürecine girerler. Çocukluk döneminde kabul ettikleri dini bilgileri, ilk ergenlik dönemi boyunca zaman zaman gözden geçirirler. Bu süreçte, bazı dini hususlara güçlü bir şekilde bağlı kalabilirken, diğer konularda ise şüpheli olabilirler. Ergenler, kendi düşüncelerini oluşturmaya başladıkları için dindeki bazı inançlarını daha tutkulu bir şekilde savunabilirler. Aynı zamanda, farklı düşünceleri ve bakış açılarını keşfederek, dinin bazı yönlerine karşı şüphe ve tereddütler yaşayabilirler. Allah tasavvuru, 12-13 yaşlarındaki bireylerde daha derin bir manevi boyuta ulaşır. Ergenlik dönemi, Allah'ın soyut, şekilsiz, cisimsiz ve başka hiçbir şeyle kıyaslanmayan manevi bir varlık olarak algılandığı bir aşamadır. Bu dönemde bazı gençler, Allah'ın varlığı hakkında uzun süre düşünme evrelerine girerler. Sebep-sonuç ilişkisi düşüncesi, onların Allah'a olan inançlarını güçlendirir ve canlandırırken, "Zorunlu Varlık"(Vacibü'l-Vücut) kavramı onlar için kolayca anlaşılır bir kavram değildir. Ergenlik döneminin karmaşık evresine geçiş sürecinde bireylerin dini

⁴⁹ Halide Nur Özüdoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (Ocak 2014), 154.

konulara olan ilgileri belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bu süreçte dini ritüellerin ve ibadetlerin düzenli olarak yerine getirilmesi, camiye gitmek ve cemaate katılmak gibi eylemler, helal-haram, günah-sevap gibi konulara karşı artan bir ilgi ve hassasiyet vardır. Fakat maalesef ergenliğin beraberinde getirdiği zorlukların belirginleşmesiyle dini ilgi de bundan etkilenir.⁵⁰ Ergenlik dönemi, gençlerin kimlik arayışı ve kişisel gelişimi için karmaşık bir süreçtir. Bu süreçte, dini inançlar ve değerler de zorlu sorgulamalara ve dalgalanmalara maruz kalır. Gençler, duygusal dalgalanmalar ve zihinsel karmaşıklıklarla mücadele ederken, dini inançlarını da gözden geçirirler. Bu süreçte, gençlere anlayış ve destek sunmak, dini inançların daha sağlam temellere oturmasına yardımcı olabilir.⁵¹ Ergenlerin ahlaki hassasiyeti, onların kendi değerlerini ve etik anlayışlarını oluşturma sürecinde önemli bir rol oynar. Bu dönemde, çevrelerindeki olumlu ve olumsuz rol modelleri arasında bir ayırım yapma eğilimindedirler ve kendi kişisel ahlaki duruşlarını belirlemeye çalışırlar. Ergenlik, ahlaki gelişimin önemli bir aşamasıdır, çünkü gençler kendilerini ve dünyayı daha derinlemesine anlamaya başlarlar. Bu süreçte, gençler ahlaki değerlerin anlamı ve önemi konusunda düşünsel deneyimler yaşarlar. Bu kritik dönemde alınan manevi eğitim ve deneyimler bireylerin ilerideki yaşamlarında etik ve ahlaki sorunlarla daha etkili bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olur.

3.2. Dini Kuşkular ve İçsel Sıkıntı Aşaması

Ergenler, artık çocukluk çağından farklı olarak daha bağımsız bir şekilde düşünmeye başlarlar. Bu, dini konularda da daha eleştirel bir bakış açısı geliştirmelerine olanak tanır. Bedensel ve zihinsel olarak hızlı değişimler yaşayan gençler, farklı pencerelerden baktıklarından dolayı inançlarını daha sağlam bir temele oturtabilmek için çaba harcarlar. Bu süreç bazı gençler için zorlu olabilir, çünkü eski inançlarını terk etmek ve yeni düşüncelere açılmak, içsel bunalımlara neden olabilir. Ancak bu dönem aynı zamanda, kişisel büyüme ve olgunlaşma için önemli bir fırsattır ve gençlerin kendilerini daha iyi tanımalarına ve sağlam bir ahlaki temele sahip olmalarına yardımcı olur. Ergenler, kendilerini ve dünyayı daha derinlemesine anlamaya başladıkları için, dini konularda da sorgulayıcı bir bakış açısı geliştirirler. Anne ve babalarından duydukları inançları, farklı düşüncelerle ve bilgilerle karşılaşılarak sorgulama eğilimine girerler. Bu bağlamda, bazı inançlarını daha güçlü bir şekilde savunurken, diğerlerine karşı şüphecilikleri artar. Şüphe, ergenlerin kişisel kimliklerini oluşturmaya çalıştığı bu önemli dönemde karşılaştıkları bir

⁵⁰ Hökelekli, Hayati, "Din Psikolojisi", İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (2005), 269.

⁵¹ Nur Özüdoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi", 155.

meydan okumadır. Bu süreç, onların zihinsel gelişimine katkıda bulunur ve daha olgun bir bakış açısı geliştirmelerine yardımcı olabilir. Ancak aynı zamanda, bazı gençler için bu süreç zorlayıcı olabilir ve içsel bunalımlara yol açabilir.⁵² Batı toplumlarında gerçekleştirilen incelemeler, genç erkeklerin yaklaşık %75'inin ve kızların ise yaklaşık %50'sinin iman konusunda tereddüt yaşadığını belirtmektedir. Mısır'da gerçekleştirilen bir çalışmaya göre ise, Müslüman genç erkeklerin yaklaşık olarak %27'si ve kızların ise yaklaşık %21'i bu tür bir şüphe dönemi yaşamaktadır.⁵³ Hökeleli'nin incelemesine göre, Türkiye'de dini şüphe deneyimi yaşadığını ifade eden ergenlerin yaklaşık %30 civarında olduğu belirlenmiştir. Gerçekleştirilen bir çalışma, demokratik bir ortamda yeterli ve doğru şekilde manevi olarak bilgilendirilen gençler arasında dini şüphe oranının, diğer gruplara kıyasla oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Ergenlerde dini şüphenin ve içsel çatışmaların oluşmasına neden olan faktörleri şu şekilde sıralamak gerekir.⁵⁴

1. Bağımsızlık hissinin ortaya çıkmasıyla, her türlü otoriteye karşı başkaldıran eğilimlerin ortaya çıkması,
2. Cinsel içgüdüler ve içsel arzuların uyanması ve suçluluk duygusunun belirginleşmesiyle dini ve ahlaki normlara karşı isyan eğilimi,
3. Hayatın manasızlığının ve mantıksızlığının insanın iç dünyasında yarattığı etki,
4. Din eğitiminin eksikliğinin etkisiyle oluşan sosyal manevi uyumsuzluk,
5. Günlük hayatın olguları ve bazı bilimsel teorilerin dini inançlarla bir tezat oluşturuyor gibi görünmesi,
6. Dini liderlerin düşüncesizce ve cehaletle yaptıkları tavır ve eylemlerin toplumdaki dini yaşam ve etkileşimi olumsuz yönde etkilemesi,
7. Dini ilimlerdeki veri kirliliği ve yanıltıcı yönlendirmelerin dini konularda kuşkulara ve inkara neden olması.⁵⁵

3.3. Suçluluk, Tövbe ve Hakkaniyet Algısı

İnsanoğlunun günahkarlık duygusu, hataların yükünü taşıdığı ve içsel bir çatışma yarattığı anlarda belirir. Ardından pişmanlık duygusu ortaya çıkar ve geçmişteki yanlış eylemlerden derin bir üzüntü duyulur. Ergenler, ahlaki ve dini konularda yoğun duygular yaşarlar. Günahkarlık ve pişmanlık duyguları, yapılan hatalardan dolayı vicdani bir sorumluluk hissi uyandırabilir. Aynı zamanda adalet duygusu, doğruluk ve hakkaniyet

⁵² Nur Özudoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini Ve Toplumsal Gelişimi", 156.

⁵³ Hökeleli, Hayati, "Din Psikolojisi", 272.

⁵⁴ Nur Özudoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini Ve Toplumsal Gelişimi", 23.

⁵⁵ Nur Özudoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini Ve Toplumsal Gelişimi", 156.

arayışını da etkiler. İlk ergenlik yıllarında, heyecanların en üst düzeyde olduğu bu dönemde gençler, dini konularda şüpheli veya ret edici tutum sergilese de, dini suçluluk ve günahkarlık duyguları onları hala etkileyebilir ve rahatsız edebilir.⁵⁶ Ergenlik döneminde, şiddetli cinsi arzularla idealist eğilimler arasındaki çatışmalar genellikle gençlerde zorluklara neden olur. Bu çatışmalar bazen ergenlerin kural, otorite ve dini değerlere karşı isyankar bir tutum sergilemelerine ve hatta sataşma davranışlarına kadar varabilir. Bu durumda, ergen kendisini suçlu hissedebilir ve içine kapanarak yalnızlık duygusuna sürüklenebilir. Bu dönemdeki sıkıntılar, ergeni gerçekten zorlar ve kaçma isteği uyandırabilir. Bu nedenle, bu çağlardaki bireylerin manevi eğitiminde destek ve anlayış önemli bir rol oynar. Ülkemizde geçmiş yıllarda gerçekleştirilen bir çalışmada, liselerde ve benzer eğitim kurumlarında öğrenim gören gençlerin zorluklarını anlamak amacıyla yapılan bir araştırma, gençlerin %81'inin dini sorumluluklarını yerine getiremedikleri için duydukları üzüntüyü ortaya koymuştur.⁵⁷ Kişiler samimiyetsiz dürüstlük iddiasında bulunarak özel çıkarlar elde etmeye çalışırlarsa, gençler böyle durumları şaşkınlıkla karşılar ve ahlaki değerleriyle örtüşmediğini fark ederler. Aksine, bu tarz davranışların dini liderlerden, öğretmenlerden veya kendini dindar gösteren kişilerden gelmesi, gençlerde dini inançlar konusunda şüphe oluşmasına neden olabilir. Ergenlik döneminin başlangıcında, gençler özellikle yetişkinlerin bu tür davranışlarına karşı gelerek, içsel vicdanlarının rehberliğine güvenirlir. Kendi bildikleri yoldan sapmadan ilerlemek ve ahlaki değerlere uygun hareket etmek, gençler için bir gurur kaynağıdır. Bu aşama, gençlerin ahlaki prensiplere olan bağlılıklarını sürdürmeleri ve kimlik ile bireysel değerlerini inşa etmeleri sürecinde kritik bir rol oynar.⁵⁸

3.4. Tövbe ve Dini Konularda Durulma

Bu evre genellikle 15-17 yaş arasında başlar ve 21 yaşın sonuna kadar devam eder. Bu dönemde fiziksel ve zihinsel gelişim devam etmektedir. Ancak, bu dönemde birey daha olgunlaşmış bir hal alır ve duygusal dalgalanmaların sakinleştiği gözlemlenir. Zaman içinde denge sağlanır ve yetişkinlerle ilişkilerinde olumlu değişiklikler yaşanır. Ergenliğin ilk evresine göre, bu dönemde birey daha olgun bir tavır sergiler ve zorluklarla daha gerçekçi bir yaklaşımla başa çıkmaya çabalar. Duygusal tepkiler azalırken, sorunlarını daha az duygusal bir bakış açısıyla ele almaya yönelir. Bu şekilde, çevresiyle daha iyi bir uyum sağlayarak daha hoşgörülü ve mantıklı bir perspektifi benimser. Bu dönem, gençlerin içsel

⁵⁶ Nur Özüdoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi", 156.

⁵⁷ Hökelekli, Hayati, "Din Psikolojisi", 277.

⁵⁸ Nur Özüdoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi", 157.

olgunluğunun bir işaretidir ve yetişkinliğe geçişte önemli bir aşamayı temsil eder. Gençler, bu evrede daha fazla özgüven elde eder, daha bağımsız bir düşünce tarzını benimser ve sorumluluk üstlenme konusunda daha istekli bir tavır sergilerler. Bu süreçte gençler sağlıklı ilişkiler kurma eğilimi gösterirler ve çevreleriyle daha uyumlu bir ilişki içinde olma isteği taşırlar.⁵⁹ Bu dönemde dini konularda sakinleşme ve öz değerlendirme isteği içinde olan gençler, içsel dinamiklerine sadık kalarak tövbe ve arınma yolunu seçebilirler. Dini ve ahlaki değerlerin benimsenmeye başladığı ergenlik evresinde yaşanan "dini dönüş" olgusu büyük bir öneme sahiptir. Stanley Hall gibi araştırmacıların çalışmalarına göre, dine dönüş olayları özellikle 16-17 yaşlarında daha sık gerçekleşmektedir.⁶⁰ Din, on iki yaşından önce genellikle yüzeysel bir biçimde algılanırken, bu yaşın sonrasında dinin anlamı ve duygusu, sevgi duygusuyla birlikte gelişmeye başlar. Starbuck'un çalışmalarına göre, dini inançlara geri dönme olayları en yüksek seviyelerini 12, 16 ve 19 yaşları arasındadır. Ergenlik çağında, gençler hayatlarını dini değerlere dayalı bir şekilde yönlendirmeye çalıştıklarında, içlerinde bir rahatlama, huzur, neşe ve güven hissi gelişebilir. Bu aşamada, ruhsal güç ve fonksiyonlar, gençlerin iç dünyalarında uyumlu bir biçimde bir araya gelebilir ve bu durum onlara bütünlük fırsatı sunabilir. Bununla birlikte, bazı gençler ise bu dönemde dini tamamen reddederek ilgisiz, inançsız veya agnostik bir tutum sergileme yolunu seçebilirler. Bu hal, ergenlik evresinin çeşitlilik taşıyan ve değişik yönlere doğru ilerleyen bir dönem olduğunu gösterir. Her genç, özgün kimliği ve inançları doğrultusunda bu evreyi farklı biçimlerde yaşayabilir.⁶¹ Gençler arasında, dini meseleleri içtenlikle kabul etme veya reddetme biçiminde kesin bir tercih, bu dönemin ilerleyen aşamalarında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkabilir. Bu süreçte gençlere dini ve ahlaki değerler olumlu bir etkileşimle öğretilmişse, ilerleyen dönemlerde bireylerin dini konularda sorun yaşama olasılıkları azalır. Bu gençler, sadece sağlam bir inanca sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda çevrelerine olumlu bir etki yaparak yeni gelişmelere katkı sağlayabilirler. Ergenlik döneminin ilerleyen evrelerinde, gençlerin bireysel inançları ve değerleri daha net bir biçimde oluşur. Eğer gençler, manevi meselelerde olumlu bir rehberlik ile yetiştirilmişlerse, dinin güzelliklerini anlayıp kavramışlarsa ve akli yeteneklerini geliştirmişlerse, dini konularda kararlı bir inanca sahip olmaları ve çevrelerine olumlu etkiler sağlamaları daha olasıdır. Bu biçimde yetişen gençler, dinin özünü doğru bir şekilde anlayarak, dini inançlarını sağlam bir zemine inşa

⁵⁹ Nur Özüdoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi", 158.

⁶⁰ Halide Nur Özüdoğru Erdoğan, "Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (01 Ocak 2014), 157.

⁶¹ Hökelekli, Hayati, "Din Psikolojisi", 280.

edebilirler. Ancak ergenlik döneminde manevi ve dini duygular yeterince teşvik edilip geliştirilmezse, ilerleyen yıllarda genç, psikolojik açıdan zorlu bir döneme girebilecek bir evreyi yaşayabilir.

Ergenlerin dini gelişimini şekillendiren diğer faktörler arasında; fiziksel değişimler, erken yaşlarda edindikleri eğitim, çevresel etkiler, psikolojik etkiler, gençlik döneminde arkadaşlık bağlarının oluşması ve rekabetçilik gibi unsurlar bulunabilir. Adler'a göre bu evrim sürecinde "rekabetçilik", psikolojik etkiler açısından belirleyici bir faktördür.⁶² Rekabetçi ve hırslı bir tutum, gençlerin bu süreçte kendi potansiyellerini keşfetmelerini sağlar. Ancak, aşırı hırs bazen stres, kaygı veya başarısızlıkla başa çıkma zorluğu gibi olumsuz etkileri de beraberinde getirebilir. Ergenlerin hırslarını dengelemeleri ve sağlıklı bir şekilde yönetmeleri, bu dönemdeki psikolojik sağlıkları açısından önemlidir.

Ergenlerin manevi gelişim sürecine etki eden diğer unsurlar arasında, gençlerin fiziksel gelişimi, psikolojik gelişimi, manevi eğitimi, sosyal çevresi, duygusal değişimleri ve cinsel isteklere bağlı suçluluk duygularının ortaya çıkması gibi etkenler sayılabilir. Araştırma sonuçlarına göre, dini korkulara dayalı manevi eğitim ergenlerin inançlarını belirli bir süre için daha sağlam bir hale getirebilir. Ancak, bu tür korkuya dayalı bir anlatımın bireylerde inanç gelişimini akla dayalı olarak değil, duygusal tepkilere dayalı olarak etkilediği bulunmuştur.⁶³ Ergenlik sürecinde gençlerin dini, ahlaki kavrayışları ve yaşam tarzları zaman zaman politik ve ideolojik unsurlar taşıyan gruplar tarafından denetlenirse de, bu süreçte bireysel özgünlük ve içtenlik tamamen ortadan kalkmaz.

Dini ve ahlaki eğitim, ergenlik döneminin özgün nitelikleri göz önünde bulundurularak bilime uygun bir biçimde tasarlanmalıdır. Aynı zamanda duygusal bağlamda da etkili olacak şekilde düzenlemeler yapılmalıdır. Gençlere verilecek manevi eğitim, olumlu dini ve ahlaki davranış özelliklerinin artırılmasını hedefler. Ergenlik dönemi için özel olarak tasarlanan din eğitimi, bu amaca yönelik olarak uygun bir şekilde yapılandırılmalıdır. Din eğitimi ve öğretimi alanında farklı yöntemler ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu stratejilerin kullanılmasında öğreticinin kişisel özellikleri, öğrencinin bireysel karakteristikleri, kavrama yeteneği ve anlatım becerisi etkili bir rol oynamaktadır. Ergenlik evresindeki gençlerin zihinsel süreçlerine uygun bir şekilde, duygusal boyutlarıyla etkileşime geçecek şekilde düzenlenmiş din eğitimi programları gereklidir. Din eğitimi ile genel eğitim arasında özgün amaç farklılıkları olmasına rağmen, asıl hedef insanların ahlaki gelişimidir ve bu sebeple her

⁶² Koç Koç, Mustafa, "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dini Yaşam", *Diyanet İlmî Dergi* 42/3 (2006), 12.

⁶³ Koç, Mustafa, "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dini Yaşam", 12.

iki alanın da temel amacı özünde aynıdır. Bu sebeple, yaklaşımlar ve yöntemler konusunda benzerlikler bulunmaktadır.⁶⁴

⁶⁴ Koç, Mustafa, "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dini Yaşam", 13.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİN VE AHLAK EĞİTİM YÖNTEMLERİ

Ergenlik döneminde din ve ahlak eğitimi için bir dizi öğretim metodu bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar, genel eğitimde kullanılan yöntemlere benzer özellikler taşısa da, din eğitiminde kullanılan metotlar içerik ve materyal bakımından ayrılmaktadır.⁶⁵

4.1. Anlatım Metodu

Bu yöntem, tek yönlü ve sözlü iletişim prensipleriyle inşa edilmiştir ve bilgileri pasif bir dinleyici kitlesine aktarmayı amaçlar. Zira bu yöntem, kısa zamanda geniş bir bilgi yelpazesinin iletilmesine izin verdiği için öğretim etkinliklerinde yaygın bir tercih haline gelmiştir. Toplumsal yaşamda, iletişimin temel aracı olarak da sıkça kullanılır. Bireyler arasındaki bilgi paylaşımının büyük bir bölümü, birbirimize hikayeler ve bilgiler aktarmak üzerine kuruludur. Bu tür iletişim, elbette ki eğitim alanında da geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Manevi bilgilerinin insanlara ulaştırılmasında ise, anlatma yöntemi özellikle belirgin bir rol oynar. İnsan psikolojisi, kendisine yöneltilen sözlerden etkilenebilen bir dinamizme sahiptir. Ancak insan, unutmaya meyilli olduğu için sıkça hatırlatılmayan öğütleri zamanla unutabilir. Bu nedenle öğütlerin etkili olabilmesi için düzenli bir şekilde tekrarlanması önemlidir. Ancak sadece sözlerle sınırlı kalmamalı, öğüt verilen kişi bu öğüdü hareketleri ve davranışlarıyla da göstermelidir. İnsanların eylemleri, söylenen sözlerden daha kalıcı bir etki bırakabilir. Bu sebeple, öğüt veren kişi sadece kelimelerle değil, aynı zamanda tutarlı davranışlarıyla da örnek olmalıdır. İnsanların gözlemlerinden öğrenme eğiliminde oldukları düşünüldüğünde, öğütleri somut bir şekilde hayata geçirmek, öğütlere olan inancı artırabilir. Unutkanlık eğiliminde olan insanlar için öğütlerin sürekli olarak hatırlatılması, bu öğütlerin kalıcı olmasını sağlayabilir. Bu, sadece sözlerle değil, aynı zamanda öğüdün uygulandığı durumları yaşayarak da gerçekleşebilir. Böylece insanlar, öğütleri sadece duyarak değil, aynı zamanda yaşayarak öğrenir ve benimserler.⁶⁶

4.2. Sorularla İletişim Yaklaşımı

Bilgiyi aksiyona dönüştürmek ve öğrenme isteğini harekete geçirmek amacıyla, öğretilecek konuya öğrencinin ilgisini çekmek için ilk adımda sorular sormak ve bunların ardından bu soruların yanıtlarını sunarak öğrenme sürecini desteklemek için kullanılan bir metodolojidir. Bu yöntem, belirli bir konuya özgü soruların öne sürülerek, bu soruların cevaplarını öğrenme sürecine katılım sağlayarak keşfetmeye yönelik bir yaklaşımdır. Bireyin kendi çabalarıyla

⁶⁵ Ay Mehmet Emin, Gücen Merve, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları", 2022, 299.

⁶⁶ Neslihan Polat, *Kur'an'daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tahlili* (Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı, Lisans Tezi, 2018), 35.

bilgiyi bulma, bu bilgiyi benimseme ve kendi bakış açısıyla değerlendirme yeteneğini teşvik eder. Bu metot, daha fazla bilgi aktarımına odaklanmayabilir ve bu nedenle zaman harcamasına neden olabilir. Ancak, bilginin daha derinlemesine kavranmasına ve kalıcı bir şekilde öğrenilmesine yardımcı olur. Kur'an-ı Kerim'de belli konuların zihinlere iyice yerleştirilmesi amacıyla sıkça soru-cevap metodu kullanılmıştır.⁶⁷ Örnek verecek olursak Karia suresinin 1-11 ayetinde: “*Karia, bu karia nedir? Karia'nun ne olduğunu bilir misin? O gün insanlar çırpınarak etrafa savrulan kelebekler gibi olurlar. Dağlar da didilip darmadağın edilmiş renkli yünler gibi olurlar. Kimin tartıları ağır gelirse işte o, memnun olacağı bir hayata kavuşur. Kimin de tartıları hafif gelirse onun barınağı Haviye'dir. Onun ne olduğunu bilir misin? Kızıymış bir ateştir.*”

4.3. Problem Çözme Metodolojisi

Bir konu hakkındaki problemlerin çözümünde, kaynaklarda yer alan bilgilerin ve destekleyici verilerin analiziyle sonuca varmayı hedefleyen bir yöntemdir. Verilen bilgilerin, gerçek hayattaki zorlukların nasıl üstesinden gelinebileceğini gösterme niyeti taşıması bu yöntemin değerini yükseltir. İlk aşamada bir problem sunulur, bu problem bir zorluk olarak hissettirilir ve ardından problem anlayışı geliştirilir. Daha sonra problem çözümünün nasıl mümkün olabileceği üzerine araştırılarak ve düşünülerek sonuca varılır. Bu yöntem neden-sonuç ilişkilerinin merkezi olduğu alanlarda anlamı artıran etkili bir araçtır. Kutsal kitabımız Kur'an'da bu yaklaşımın uygulandığını gösteren örnekler mevcuttur.

4.4. Örnek Olma - Model Sunma Metodu

Bir işin veya bir davranışın nasıl yapılacağını, öğreticinin bizzat yaparak veya canlandırarak göstermesi suretiyle öğretmeyi ifade eder. Bu metodun İslami örneklemelerle zenginleştirilmiş hali, öğrencinin işitme ve görme duyularını etkin bir biçimde harekete geçirerek öğrenmeyi daha anlamlı ve kalıcı hale getirir. Bu yöntemle, sadece sözel anlatım değil, aynı zamanda görsel materyallerle somutlaştırma da sağlanır. İnsanın görme duyusu, kazanılan bilgilerin daha güçlü ve kalıcı olmasını sağlayarak öğrenme deneyimini güçlendirir. Din eğitiminde bu metot, öğretmenin sınıf içindeki ve sınıf dışındaki kişisel davranışlarının, genel yaşantısının ve İslami örnekliliğinin öğretici etkisinin altını çizer. Bir davranış biçimini sözle anlatmak yerine, bu davranışı bizzat göstermek her zaman daha etkilidir. Örneğin, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in hayatı, İslam'ın öğretilerini yaşayarak örneklediği bir model sunma örneğidir. İslami öğretileri pratiğe dökerek göstermek, sadece sözle anlatmaktan daha etkili bir öğrenme deneyimi sunar. Görsel yollarla

⁶⁷ Polat, *Kur'an'daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tahlili*, 36.

algılanan objelerin kavranması, işitsel yollarla algılananlara göre daha güçlü ve kalıcı bir etki bırakır. Rol oynama metodu; bir fikrin, durumun veya olayın grup önünde temsili olarak dramatize edilerek öğretilmesidir. Bu yöntemle insani ilişkilerde ortaya çıkan olumlu ve olumsuz durumları temsili yaşantılarla gösterip bunların irdelenmesi sağlanırken bir yandan da eğlenerek öğrenme yoluyla öğretim sıkıcı olmaktan çıkarılır. Grupla öğretimde hem rol oynayanların hem de onları izleyenlerin birlikte öğrenimi gerçekleşmiş olur.

4.5. Tartışma Yaklaşımı

Öğrencilerin öğretmen gözetiminde, bir konu veya problem üzerinde gruplar halinde bir araya gelerek birbirleriyle görüş alışverişinde bulunmaları ve sonuçlara varmaları temeline dayanır. Bu metot, öğrencilere farklı bakış açılarını dinleme, değerlendirme, bu görüşlerden sonuçlar türetme ve kendi düşüncelerini başkalarının görüşleriyle test etme yetenekleri kazandırır. Bu kazanım, bireyin dengeli ve uyumlu bir kişilik geliştirmesi, bilgiye objektif bir bakış açısıyla yaklaşma alışkanlığı kazanması açısından büyük önem taşır. Tartışma metodu, öğretmen merkezli soru-cevap yönteminden farklı olarak daha çok öğrencilerin kendi aralarında fikir alışverişi şeklindeki etkileşimlerini vurgular. Bu yaklaşım, kesin bilgiye dayanan ve tartışmasız sonuçları olan konularda değil, birden fazla çözümün mümkün olduğu, esnek ve farklı bakış açılarına açık konularda kullanılır. Bu sebeple, dinin temel prensip ve kurallarını değil, ancak dini duyguların ve ahlaki değerlerin öğretiminde tartışma yöntemi etkili ve kalıcı öğrenmelerin sağlandığı bir araç olarak kullanılabilir.⁶⁸ “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış.*”⁶⁹ ayetinde de görüldüğü gibi Kur'an'da, gerçeği bulma ve doğruya ulaşma amacıyla uygun bir tarzda tartışma yapmanın önemi vurgulanmıştır.

4.6. Gösteri Metodu

Bir eylemin veya davranışın nasıl icra edileceğini doğrudan uygulayarak veya canlandırarak gösterme metodudur. Bu yöntemle sadece işitme yetisi değil, aynı zamanda görme yetisi de etkin bir biçimde kullanılır. Ayrıca sözlü ifade, görsel materyallerle somutlaştırılarak öğrenme deneyimi daha zengin hale getirilir. Bu yaklaşımla, insanın görsel algısıyla elde ettiği bilgi, daha etkili ve sağlam bir öğrenme sürecine dönüşür. Dini ve ahlaki değerlere yönelik tutumların ve davranışların yanı sıra ibadetlerin ve görgü kurallarının öğretimi için, gösteri yöntemi son derece etkili bir araç olarak kullanılır. Bu alanda öğretmenin bizzat uygulama veya canlandırma yapmasının yanı sıra, şekiller, şemalar,

⁶⁸ Ay Mehmet Emin, Gücen Merve, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve yaklaşımları”, ts., 299.

⁶⁹ “Kur’ân Yolu” (Erişim 12 Kasım 2023), Nahl 125/6.

resimler, nesnelere ve filmler gibi görsel materyaller de kullanılır. Din eğitimi perspektifinde, öğretmenin sınıf içi ve sınıf dışı bireysel davranışları ile genel yaşam tarzının, öğrencilere model oluşturan etkisi, tam anlamıyla bir gösteri yönteminin içinde yer alan bir unsur olarak göz önüne alınmalıdır. Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V.) gerekli fiilleri “şöyle yapınız” buyurarak nasıl yapılacağını bizzat gösterdiği gibi, bir hadisinde de “*Namazı, benim nasıl kıldığımı gördüyseniz öğle kılın.*” diyerek nebevi öğretim metodunda gösteri metodunu kullanmıştır. Gösteriyle anlatma yaklaşımı, ahlaki eğitimde gençlerin çevrelerini örnek almasına katkıda bulunurken, din eğitiminde ise ibadetlerin öğretiminde etkili bir şekilde kullanılmaktadır.⁷⁰

⁷⁰ Ay Mehmet Emin, Gücen Merve, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve yaklaşımları”, 300.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu veriler ışığında, İslam'ın ahlaki eğitim anlayışı ve gençlik döneminin özellikleri göz önüne alındığında, din ve ahlak eğitiminin bu evrede bilişsel, duyuşsal ve davranışsal alanlarda etkili bir şekilde yapılandırılması gerektiği ifade edilebilir. Bu perspektiften hareketle, böyle bir yapılandırmanın zihinsel süreçlere dayalı, duygusal destekle şekillenen ve davranışları hedefleyen bir düzenleme olması beklenmektedir. Bu bağlamda, din ve ahlak eğitiminin bilişsel boyutta bilgi aktarımının ötesine geçerek düşünsel kapasiteyi geliştirmeye odaklanması önemlidir. Gençlerin duygusal zekalarını güçlendirecek öğrenme deneyimleri sunulmalı ve empati gibi değerler vurgulanmalıdır. Ayrıca, davranışsal düzeyde ise öğretiler günlük hayata entegre edilmeli, etik değerlere dayalı adımlar atmaları teşvik edilmelidir.⁷¹ Din ve ahlak eğitimi, sadece bilgi seviyesini yükseltmekle kalmaz, aynı zamanda bireyleri toplumsal yaşam için temel ilke ve değerlerle donatmayı amaçlar. Aynı zamanda öğrenilen bilgi ve değerlerin pratiğe geçirilmesini sağlayarak, bilgiyi eyleme dönüştürme ilkesini güçlendirmeyi amaçlar. Bu tür eylem odaklı hedefler, bireylerde "ilmi ile amel etme" motivasyonunu oluşturmayı amaçlar. Eylemi teşvik eden etken yalnızca akıl değildir, aynı zamanda duygusal boyut da önemli bir etkendir. Ahlaki kavramlar, sadece mantıkla değil, duygusal yönüyle de ilişkilidir.⁷²

Dini ve ahlaki eğitimde insanı zorla ve kesin olarak değiştirmeye yönelik "Terbiye Odaklı" bir eğitim yaklaşımı hem ergenlerin gelişim özellikleri bakımından, hem de İslam açısından değerlendirildiğinde kabul edilemez bir yöntemdir.⁷³ Bu tür bir eğitim modeli, davranışların kesin bir biçimde değiştirilmesine odaklanırken, bireyin kendi iradesi bu değişiklik sürecinin gerisinde kalabilmektedir. Bu eğitim yaklaşımında, özne(eğitici) ve nesne(eğitilen) ilişki bulunur. Ancak İslami eğitim anlayışında "*Dinde zorlama yoktur...*"⁷⁴ ayetinin anlamına uygun olarak edep–tedip(güzel ahlak ve iyi davranış) odaklı eğitim metodu kullanılır. Bu eğitim yaklaşımında, hem eğitici, hem de eğitilen birlikte özne konumlarını sürdürürler. Bu yöntemde zorlama yoktur, davranış değişiklikleri hassasiyetle yönetilir ve bireyin kimliğine zarar verilmez. Ayrıca bu yaklaşım bireyin özgün düşünme yeteneğini harekete geçirme ve duygusal motivasyonla davranış değişikliğini gerçekleştirme amacını taşır.

⁷¹ Gündüz,Turgay, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", 2018, 23.

⁷² Gündüz,Turgay, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", 22.

⁷³ Gündüz,Turgay, "Ergenlik Dönemi Din Eğitimi", 23.

⁷⁴ "Kur'ân Yolu", Bakara 2/226.

Ergenlik dönemi din ve ahlak eğitimi, bireylerin doğuştan itibaren gelişim evrelerini kapsayan geniş bir perspektifle ele alınmalıdır. Eğitim yöntemleri ise İslam öğretileri, ahlaki değerler, kültürel faktörler ve dini gelişim teorilerinin ışığında tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu bağlamda, doğru ve sağlam bir din ve ahlak eğitimi almış gençlerin, modern dünyanın karmaşıklığında daha net ve kararlı bir duruş sergiledikleri gözlenir. Bilimsel temellere dayalı eğitim, gençlere kendilerini anlama ve kabul etme konularında rehberlik edebilir. Aynı şekilde, uzman kişiler tarafından sunulan doğru bir manevi eğitim de gençlerin din ve inançla ilgili sorularını yanıtlamalarına yardımcı olarak olumlu bir gelişim dönemi sağlayabilir. Bu da gösteriyor ki, doğru ve sağlam bir eğitim, gençlerin kimlik ve inanç gelişimlerine olumlu katkılar sağlayabilmektedir.⁷⁵ Dini gelişim aşamaları ışığında bakıldığında, gençlik dönemi din ve ahlak eğitimi için en etkili yöntemlerinden birinin Nebevi usulle yürütülen örnek olma ve model olma metodu olduğu görülmektedir. Eğer gençlerin etkin bir dini ve ahlaki terbiye kazanmaları temenni ediliyorsa, öncelikle dini liderlerin, büyüklerin, öğretmenlerin ve dini vazifelerde bulunanların ahlaklı, dindar ve faziletli bireyler olmaları icap etmektedir. Özellikle yetişkinler, kıymetli bir örnek teşkil ederek, insanların huzurunu gözeterek ve adil bir toplumsal nizam tesis ederek genç neslin eğitimine manevi birer katkı sağlamalıdır.

⁷⁵ Ay Mehmet Emin - Gücen Merve, “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları”, 298.

KAYNAKÇA

- Atik, Aslihan -. “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (27 Eylül 2015), 728.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.94744>.
- Ay Mehmet Emin - Gücen Merve. “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve Yaklaşımları”. *3.Uluslararası Din Eğitimi Kongresi Özet Bildiri Kitapçığı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları:128, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. el-Câmi‘u’s-şâhîh. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çam, Zekeriya - Çavdar, Duygu. “Ahlak Gelişimine Klasik ve Yeni Kuramsal Yaklaşımlar”. Kuram ve uygulamada eğitim bilimleri.(2011)
- Gündüz,Turgay. “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi”, 2018.
- Hayta, Akif. “Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslâm’da Allah Tasavvuru”. *Bursa Değerler Eğitimi Dergisi* 4 /12 (2006).
- Hökelekli, Hayati. “Din psikolojisi”. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*,2005.
- Karaca, Faruk. *Dini gelişim teorileri*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.
- Koç, Mustafa, “Din psikolojisi açısından ergenlik döneminde dini yaşam”. *diyanet ilmi dergi* 42/3 (2006).
- “Kur’ân Yolu”. Erişim 12 Kasım 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- “Kur’an-ı Kerim ve Meali”. Erişim 02 Eylül 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Nur, Özüdoğru Erdoğan, Halide. “Ergenlik Döneminin Dini ve Toplumsal Gelişimi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (Ocak 2014), 153-153.
<https://doi.org/10.11616/AbantSbe.481>
- Atik, Aslihan -. “Dini Gelişim Kuramlarına Din Eğitimi Bağlamında Genel Bir Bakış”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015), 728.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.94744>
- Ay Mehmet Emin,Gücen Merve. “Ergenlik Dönemi Din Eğitimi Yöntem ve yaklaşımları”, ts.
- Hayta, Akif. “Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslâm’da Allah Tasavvuru”. *Bursa Değerler Eğitimi Dergisi* 4 (12) (2006).
- Polat, Neslihan. *Kur’an’daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tahlili*. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı, Lisans Tezi, 2018.

Şentürk, Habil. “Dini Gelişim Psikolojisi”, Diyanet İlmi Dergi 31/4 (1995).

Tuncer,Sevil.“*Batı'da Ve Türkiye'deki Dinî Gelişim Modellerinin Kuram Ve Yöntem Açısından Karşılaştırılması*“ .Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, (2018).